

STAAL STENEN STEMMEN
Industrieel Erfgoed van Noord vertelt

STAAL STENEN STEMMEN

Industrieel erfgoed van Noord vertelt

PROLOOG

Het Brugwachtershuisje, daar begon het allemaal mee. Die bij de Wasknijperbrug aan de Distelweg in Noord. Het staat precies tussen Buiksloterham en de Pekbuurt in, de buurten waar beide initiatiefnemers, Esther en Anna, wonen.

'Het is een prachtig huisje maar staat al jaren leeg: ingeslagen ruiten, spinnenwebben, stof, zand en witte muren beklad met graffiti. We werden nieuwsgierig. We gluurden door de vieze ramen naar binnen. 'Wat deden ze hier vroeger? Wie werkten hier? Sinds wanneer staat het hier? Wie heeft het gebouwd? Hoe lang staat het al leeg?'

Beiden zijn we 'import' en mogen we ons sinds vijf á zes jaar Noorderling noemen. Als theatermaker/schrijver (Anna) en buurtetnograaf (Esther) zijn we nieuwsgierig naar onze eigen woonomgeving, de burens maar zeker ook naar de geschiedenis van dit noordelijke deel van Amsterdam, de oude gebouwen, de oorspronkelijke bewoners maar ook naar de industrie in Noord en de mensen die er vroeger werkten.

De vragen die we hadden over het brugwachtershuisje hadden we ook over andere historische plekken in Noord. En ze prikkelden onze fantasie. Het leek Anna wel wat om de levensverhalen van de industrie in Noord te schrijven en te laten vertellen door de gebouwen zelf. Niet alleen die van het brugwachtershuisje, ook die van Draka, de Kromhouthal of de Groote Loods op het NDSM-terrein e.a. Dan moesten we ook de oud-werknemers opsporen en interviewen, zei Esther. Ja, natuurlijk! Zij zijn essentieel in dit geheel. En dan zouden we er misschien wel een kunstroute van kunnen maken.

We togen met ons plan naar Museum Amsterdam Noord waar voorzitter Coby van Berkum het project omarmde. Maar behalve een kunstroute wilde ze ook een tentoonstelling in het museum, een voormalig gemeente badhuis, en wel over Industrieel Erfgoed van Amsterdam-Noord: met Anna als curator/schrijver en Esther als projectleider/buurtetnograaf. Voor ons beiden een nieuwe ervaring en prachtige uitdaging, dus grepen we de kans en sprongen in het diepe. Om met de woorden van Pippi Langkous te spreken: "We hebben het nog nooit gedaan, dus we denken dat we het wel kunnen!"

Op 2 mei 2025 was de opening van de tentoonstelling 'Staal Stenen Stemmen. Industrieel Erfgoed van Noord vertelt', met portretten van oud-arbeiders uit de noordelijke industrie, gefotografeerd door Jaap van den Beukel. Een paar maanden later werd de Staal Stenen Stemmen - Kunstroute gelanceerd. En nu is er ook het boek over het industrieel erfgoed aan de Noordelijke IJ-oever, de voormalige werknemers en oorspronkelijke bewoners. Maar ook over de kunstenaars die in co-creatie met de geïnterviewde Noorderlingen een kunstwerk maakten geïnspireerd op hun verhalen en het industrieel erfgoed van Amsterdam-Noord.

Het was een lange weg in een snelkookpan, maar we zijn er trots op!

Veel lees- en kijkplezier!
Anna & Esther

INHOUD

Proloog	5
1 Gemeente Badhuis	8
2 Ketjen	18
3 Draka	29
4 Kromhout	41
5 't Ponthuys	51
6 Shell	65
7 NDSM	79
8 Brugwachtershuisje	96
Epiloog	103
Bronnen	104
Dankwoord	105
De fotograaf	107
De makers	108
Colofon	111

BADHUIS VOGELDORP

**DE TENTOONSTELLING VINDT
PLAATS IN EEN GEBOUW DAT
VROEGER DIENSTDEED ALS
BADHUIS.**

Honderd jaar geleden kampte Amsterdam met woningnood. In de oude volkswijken woonden grote gezinnen in eenkamerwoningen, zonder wc en met slechts een kraantje op de gang. Er moesten dringend nieuwe woningen komen.

Na de Eerste Wereldoorlog bouwde Amsterdam snel de nooddorpen Vogeldorp (1918) en Disteldorp (1919). De woningen hadden geen bad of douche, dus werden er badhuizen gebouwd. Tegen betaling kon je daar een 'stortbad' nemen. De gemeente zorgde voor heet water en hield toezicht op netheid en orde, in een poging de bevolking 'op te voeden'. Maar omdat baden geld kostte, ging niet iedereen regelmatig; een deel in de kamer voldeed vaak ook.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

MONOLOG

GEMEENTE BADHUIS

Welkom, welkom. Wat fijn dat je d'r bent. Ja noem mij maar gerust mensen-ziek. Ik bedoel. Ik kan niet zonder. Niet zonder bezoek. Zonder jou besta ik niet. Maar ik besta al heel lang eigenlijk. Eigenlijk ben ik antiek. Ja, wat dacht je. Ik sta hier al sinds 1920. Dus meer als honderd jaar. Nou, ben best goed geconserveerd toch? Oké daar heb ik wel wat hulp bij gehad toen ik in 2006 werd omgebouwd. Ik kreeg gewoon een *'complete make-over'*. Maar dat is ook alweer bijna twintig jaar geleden. En ik begin hierbinnen wat smoezelig te worden. Dat ben ik niet gewend. Ik was altijd zo schoon. Spic en span. Tot in de puntjes. Als ik handen had, dan zou ik ze doorlopend onder de kraan houden.

Misschien hebt ik wel smetvrees.

Ach welnee. Gewoon dat gevoel van dat stromende water. Zo lekker. Warm of koud, dat laat me koud. Haha. Grapje. Nee, maar serieus, ik denk dat ik allergisch ben voor stof. Misschien moesten jullie maar die vieze stapers uittrekken, als je over de drempel komt. Vroeger was dat heel normaal, hoor. Ja wie ging er nou met zijn schoenen onder de douche? Nee, die vuile schoenen gingen uit en stonden keurig in een hoekje te wachten tot de bezoeker klaar was. En schoon.

Stortbad heette dat toen trouwens. Douche, dat bestond nog helemaal niet.

Hierachter heb je dat Vliegenbos. Nou dan viel er weleens een kind in de sloot. En die kwam dan zwart van de modder binnen en werd dan met kleren en al in het hokje gezet. En krijsen zo'n opdonder. Want wachten tot het water warm was, daar was geen tijd voor. Je betaalde vijf cent of tien cent en dan moest je binnen 't kwartier weer buiten staan.

Het rook hier ook altijd zo lekker. De meesten hadden zo'n zeepje bij zich. Sunlight. Ach die geur. Ik word er wel wat nostalgisch van als ik daaraan denk. Nu gebruiken ze gewoon hoe heet dat ja nou ja gewoon schoonmaakmiddel. Andy of Jif ofzo. Ajax natuurlijk! Ja hier in Mokum schrobden ze natuurlijk met Ajax. Nou dat schuurt. En prikt.

Misschien ben ik dáár wel allergisch voor.

Weet je hoeveel badhuizen hier stonden in de stad? Eenentwintig! Deze

Foto: Stadsarchief Amsterdam

bij Vogeldorp dus. En een verderop in Disteldorp, en dan had je er nog een hier verderop bij de industrie aan de Meeuwenlaan, speciaal voor de KNSM'ers. En dan nog een aantal in de stad, aan het Javaplein en in de Zaanstraat. Negen zijn intussen gesloopt en andere badhuizen werden een brouwerij, een theater of een museum. Dat ben ik.

De Miranda is de vader van alle badhuizen in Mokum. Hij was de man die zorgde dat elke volksbuurt er eentje kreeg. *'Wil je baaie, wil je zwemme, dan mot je De Mirande stemme.'* Ja daar kreeg ie wel veel stemmen mee.

Hiernaast had je dus Vogeldorp. Een van de tuindorpen van Wibaut, die hier maar vijftien jaar zouden staan. En nu zijn die huisjes erfgoed en vliegen ze voor tonnen over de bank. Maar op een dag gaan ze koppie onder. Ja wat dacht je. Al die huisjes drijven op beton. Geen paal aan te pas gekomen. Dus langzaam maar zeker zakken de huisjes in de grond en worden deze dure dorpen verzwolgen door de Amsterdamse klei.

Hier pal naast was het politiebureau. Op nr. 28B. En daar tegenover de brandweerkazerne. Maar dat zijn nu ook woonhuizen, maar net iets groter als de rest dus. En daar verderop ligt het Vliegenbos. Het oudste stadsbos van Amsterdam hoor!

In het begin was het hier in Vogeldorp niet heel gezond. TBC kwam veel voor. De schadelijke stoffen van Ketjen, de zwavelzuurfabriek hiernaast, was ook niet echt lekker voor de gezondheid van de Vogeldorpers. Er heerste

zelfs malaria. Pas in 1970 werd Noord en de rest van Nederland door de WHO malariavrij verklaard.

Per week kwamen bij mij wel twee- tot driehonderd badderaars. Een douche – of eigenlijk een stortbad dus – voor 5 cent en maximaal 20 minuten, inclusief uit- en aankleden. Wie te lang bleef hangen werd door de badmeester z'n badhokje uitgejaagd met zo'n harde ijskoude waterstraal van de brandslang.

Was hard werken hoor voor die badmeester om het schoon te houden. En zomers was het helemaal een circus hier, want dan kwamen ze van op de camping in het Vliegenbos. Veel van die langharige types overal vandaan, Duitsland, Portugal, Israël. Nou daar kon je je beddengoed mee vullen met al die dotten haar in de afvoerputjes. Het kwam ook voor dat iemand te lui was om naar 't toilet te gaan en dan deed ie gewoon z'n behoefte in de cel. Nou vraag ik je! Dus moest de badmeester ze soms wel een beetje opvoeden, vooral die toeristen, want dan moesten de handdoeken die ze hadden gehuurd terug in de bak en dan zei de badmeester in zijn badhuis-Engels:

'Seur, plies doe joer touwol der in de bek'.

Ja want anders gingen die handdoeken zo in de tas mee naar huis.

En oh ja die arme gastarbeiders. Joh, die waren gewend om twee keer per dag te baden in zo'n Turks badhuis. Hoe heet dat ook weer. Hammam. Leuk woord eigenlijk. Hammam. Kwamen ze hier in Holland in van die huisjes, barakken eigenlijk, zónder badkamer! Niet te doen joh voor die mensen. Konden ze maar één keer per week bij mij terecht. Nou dat was wel even wennen voor die Turken. Maar toen ieder huishouden een eigen douche kreeg, bleven ze toch naar mij toekomen komen. Voor de gezelligheid en een koffietje. Maar zo gezellig als bij het badhuis van de KNSM, daar verderop bij de Meeuwenlaan, werd het hier niet hoor. Dáár kregen ze zelfs whisky. Stiekem hoor.

Er waren er die hun eigen radiootje meenamen. Nou dat mocht dus gewoon van de badmeester. En dan werd er flink mee geblèrd, want het galmde hier zo lekker. Bijvoorbeeld op dat lied van Barend Servet:

'Waar eens de boterbloemen bloeiden
Staat nu een maf paleis
Waar al die leuke plantjes groeiden
Zijn nu stenen, doods en grijs.

**Want zal de mensheid ooit leren
te leven zonder bruto geweld
zullen wij dan ooit waarderen
wat onze schepper heeft besteld?**

Konden ze mooi die rituele dans op uitvoeren. Haha. Moet je voorstellen. Vader en zoon in zo'n badhokkie. Krappe bedoening natuurlijk. En de edele delen van je vader mochten absoluut niet gezien. Dus dat werd een soort draaien, weet je wel, om mekaars as. Mooi hoor. Zo om mekaar heen. Net een rituele dans.

Toepasselijk lied wel trouwens. Ja alles verandert. En het wordt er niet per se beter op.

De Meeuwenlaan was ooit een heel statige laan. Met een tram, chique huizen.

Kun je je nu niets meer bij voorstellen. Zo treurig gezicht al die lelijke loodsen en die nieuwbouw. Zelf moest ik er ook bijna aan geloven. In 1986 werd het badhuis gesloten. En mijn stralende bakstenen, de granieten vloer, de witjes aan de muur, alles brokkelde af. Ruiten ingeslagen. In 1992 zou ik samen met het hele Vogeldorp gesloopt worden. Maar de bewoners hebben ons met man en macht bewaakt. Dus ben ik er nog. En het tuindorp ook.

Daar ben ik blij om.

En d'r wordt goed voor me gezorgd hoor. Eerst door de badmeesters en nu door de vrijwilligers. Die zijn goud. Zonder hen was ik nergens. Piet, Hank, Wim, Ria, Jaap, Jannie, Miep, Frans, Dies, Frits, Henk, Nico, Peter, Coby, Hans. Ik hoop dat ik nu niemand ben vergeten...

'Waar eens mooie gebouwen stonden
Is nu een grote troep
Waar ooit het geld werd uitgevonden
Trap ik nu in de poep'

**Toch zal de mensheid ooit leren
te leven zonder bruto geweld
zullen wij dan ooit waarderen
wat onze schepper heeft besteld?'**

Foto: Jaap van den Beukel

DIET MEIJER (1948)

Hij is 77 jaar geleden geboren in de Merelstraat, in de Vogelbuurt in Amsterdam Noord. Zijn jeugd was nauw verbonden met de omgeving en het industrieel erfgoed, zoals het badhuis. Het badhuis was een belangrijke plek voor zijn gezin, omdat ze thuis geen douche hadden. Hij ging met zijn broers naar het badhuis, waar ze snel moesten douchen en omkleden. Het was een noodzakelijke plek, maar ook een beetje ongemakkelijk. De herinneringen aan het badhuis zijn gemengd; het was efficiënt en goedkoop, maar niet romantisch.

Mijn relatie met het badhuis

Ik ben 77 jaar geleden geboren in Amsterdam Noord, in de Vogelbuurt. Mijn jeugd was nauw verbonden met de omgeving, zoals het badhuis. Het gemeentebadhuis was een belangrijke plek voor ons, omdat we thuis geen douche hadden. Ik ging met mijn broers naar het badhuis, waar we snel moesten douchen en omkleden. Het was een noodzakelijke plek, maar ook ongemakkelijk. Het was efficiënt en goedkoop, maar niet romantisch.

De omgeving van het badhuis

De omgeving van het gemeentebadhuis was levendig en vol herinneringen. We speelden vaak in het Vliegenbos. Het badhuis was een centrale plek voor de buurt, vooral op zaterdag, wanneer iedereen in bad wilde. Het was er dan druk en chaotisch, maar het was ook een plek waar je andere buurtbewoners tegenkwam. Het KNSM-badhuis was speciaal voor de bootwerkers. Ik kwam daar nooit, maar hoorde er verhalen over, zoals bijvoorbeeld dat er koffie en soms zelfs whisky werd geschonken.

Mijn thuissituatie vroeger in Noord

Vroeger woonden we in een sociale huurwoning in de Merelstraat. We hadden het goed, maar het was niet altijd gemakkelijk. Mijn ouders werkten hard en we hadden niet elke dag vlees op tafel, al kregen we genoeg te eten. Mijn broers en ik speelden veel buiten; we waren heel hecht. De buurt was een mix van mensen, maar er was weinig contact met andere buurten. Het was een tijd waarin kinderen zelfstandig opgroeiden en zelf dingen ondernamen.

Mijn huidige thuissituatie

Tegenwoordig woon ik elders in Amsterdam, met meer ruimte en een prachtig uitzicht op het IJ en de boten. Hoewel ik met nostalgie terugkijk op mijn jeugd in Noord, zou ik er nu niet meer willen wonen. Het industrieel erfgoed, waaronder het badhuis, heeft een belangrijke rol gespeeld in mijn leven, maar ik ben blij met de veranderingen die er zijn gekomen. Het museum waar ik nu werk als vrijwilliger, biedt een kans om de verhalen van het verleden te delen en te verbinden met de nieuwe generatie. Het is mooi om te zien hoe het verleden en het heden samenkomen in deze buurt.

KUNSTWERK

HET ZANGLAB ZINGT HET BADHUIS TOT LEVEN

Met het Badhuislied opende het ZangLab op vrijdag 2 mei 2025 de tentoonstelling 'Staal Stenen Stemmen. Industrieel Erfgoed van Noord vertelt' in Museum Amsterdam Noord. Een live uitvoering van het speciaal gecomponeerde lied over het voormalige Gemeente Badhuis waar sinds 2009 Museum Amsterdam Noord is gevestigd.

Dit muzikale eerbetoon brengt de stemmen van Noord tot leven: een herinnering aan het oude badhuis, waar stoombaden, spelende kinderen en werkende handen ooit samenkwamen. Vier buurtverhalen – van Hanneke, Riet, Wim en Piet – vormen de kern van dit warme lied.

"Samen zijn we hier geboren,
tussen water, steen en zand,
onder douches, onder dromen,
bouwden wij aan ons land..."

Kom de tentoonstelling bekijken en luisteren naar deze unieke compositie door een douchekop, geschreven en gezongen door buurtbewoners Julia Molen, Danny Dumas, Frans Beijer, Jasper Harlaar, Wim Zonneveld en Jeditah van der Meulen. Met Wim de Jong op gitaar en stemmen van Noorderlingen Hanneke Haneveld, Wim Zonneveld, Piet Meijer en Ria Zonneveld.

Jeditah van der Meulen (1983) is muzikant en zangeres. In 2014 richtte ze stichting Mama Louise op. Ze gelooft in de kracht van grote positieve veranderingen door van onderaf ruimte te bieden aan talenten, dromen en verbindende initiatieven. Mama Louise heeft meerdere Labs opgezet waar ondernemende buurtverbinders en lokale makers elkaar inspireren en van elkaar leren. Het ZangLab is ontstaan vanuit het lied 'All In On Love' een muzikale videoproductie in verschillende talen, waar zestig burens aan meewerkten, onder wie Anna en Esther.

KETJEN

Achter het Vliegenbos, vlak bij de pont naar het Azartplein, ligt aan de oever van het IJ een fabriek die tegenwoordig weer Ketjen heet.

De oorsprong van de fabriek gaat terug tot 1835, toen Gerhard Tileman Ketjen (1792-1865) in een voormalige kopersmelterij in de binnenstad een fabriek oprichtte voor vitrioololie. Vanwege stankoverlast moest de fabriek rond 1900 uitwijken naar Noord, dat toen nog grotendeels een open terrein was.

Na de Eerste Wereldoorlog veranderde dat. De woonwijken Vogeldorp en Tuindorp Nieuwendam verrezen vlakbij. Al gauw volgden klachten over stank en zuren in de lucht die gaten brandden in wasgoed en autolak.

De protestgroep Tegengif kwam in de jaren zeventig in actie. Burgers die via juridische en politieke wegen druk uitoefenden. Na bijna tien jaar – de fabriek heette inmiddels AKZO/Ketjen – werd de overlast sterk verminderd en het gevaar afgewend.

Na de verkoop in 2000 en het stopzetten van de zwavelzuurproductie in 2014 – zijn de protesten gestopt. Vanaf dat moment zorgde Ketjen voor veel minder milieuhinder. Vervolgens is overgestapt op het bouwen van katalysatoren, die een sleutelrol spelen in het milieuvriendelijk verwerken van olie tot brandstoffen. Inmiddels wordt Ketjen gezien als een historisch, monumentaal, doch modern fabrieksgebouw en chemiebedrijf, dat aan alle strengste milieu- en geluidseisen voldoet.

KETJEN

Als je hier 750 jaar geleden had gestaan dan stond je *tot je knieën* in de modder. Toen was Amsterdam-Noord één groot moeras. Een blubberige bende zoals de *buiksloterbreekbekkikker* dat zou noemen. Die kikker uit dat sprookjesboek over Amsterdam-Noord.

Maar goed, hier kwam je dus alleen als je echt niet anders kon. Dan was je hooguit een ontsnapte gevangene of een verdwaalde gek, die dan weer verdronk in het moeras of verscheurd werd door wilde dieren. Ja joh. En nu nog hè. Nou nee, die 'wilde' dieren hebben we hier niet meer. Maar ik sta hier op een behoorlijk drassig stuk grond. Ik heb altijd natte voeten...

Maar ik sta mijn mannetje. Ik ben het oudste bedrijf in Noord. Raad eens hoe oud ik ben! Ja dat vergt wel even een rekensommetje. Ik ben geboren op 1 april...houd je vast... 1835. Oud hè! Je zou 't niet zeggen, ik weet het. Maar ik ben goed geconserveerd toch? Ja, sorry, maar een beetje ijdelheid mag toch wel?

Allemaal te danken aan Gerhard Ketjen, een apotheker uit Doetinchem. En zijn companen Jarman en Tideman niet te vergeten. Want hij deed het niet in zijn uppie. Maar je begrijpt nu wel waar mijn naam vandaan komt.

Ik ben geboren aan de Baangracht, achter de oude houten schouwburg op het Leidseplein. Maar ik ben wel snel weggejaagd hoor. Ze moesten me niet in de stad. Mensen vonden me stinken. Ze klaagden over wegwijnende moestuintjes. Daarom ben ik in 1901, als *eerste* fabriek, verbannen naar Amsterdam-Noord. Ook wel het Siberië van Amsterdam genoemd. Ja, want hier in Noord was nog niets. Het was één grote kale zandvlakte.

Na mij volgden in rap tempo: Draka, Kromhout, Hollandia Kattenburg, NDSM, Shell. Noem maar op! Maar ik was een van de eerste hier. En de oudste dus. Nog steeds!

Inmiddels zitten we anno 2025 en word ik gezien als een historisch, monumentaal fabrieksgebouw. Maar ook modern hoor! Ik ga met de tijd mee. Ik houd rekening met het milieu. Voldoe aan alle eisen qua geluid. Ja natuurlijk! Wat denk je. Ik wil toch ook gewoon mee blijven doen.

Meer dan 150 jaar geleden ben ik begonnen als zwavelzuurfabriek. Maar die zwavelzuur was wel echt gevaarlijk hoor. Ik heb helaas behoorlijk wat

Foto: Stadsarchief Amsterdam

ongelukken voorbij zien komen. Op de afdeling alkylfenolen – een belangrijk bestanddeel voor ik weet niet wat allemaal, medicijnen en andere dingen – kregen werknemers opeens witte vlekken in het gezicht en op hun handen. Niemand begreep er iets van! Toen werd toch maar gauw de productie ervan gestopt. Ze kregen – *uiteráárd* – allemaal een schadevergoeding.

Er werd verteld dat een fabriek in het Engelse Wales – zo'n drie eeuwen geleden – voor dit vuile werk het liefst stevige boerendochters aannam, want die zouden wel tegen een stootje kunnen. Hoe verzin je het? Ja, dan mochten ze wel stevig zijn, *hun longen waren net zo goed* binnen een paar jaar verwoest door die giftige dampen.

En dan te bedenken dat *zwavel* ooit magische en reinigende eigenschappen zou hebben. *Odysseus* bijvoorbeeld, die man uit het epos van Homerus, die 20 jaar lang op reis was, hij *reinigde* bij thuiskomst zijn huis met *zwavel*, nadat hij eerst alle minnaars van zijn vrouw een koppie kleiner had gemaakt. Ja, echt!

Foto: Jaap van den Beukel

De oude Egyptenaren gebruikten zwavel als medicijn voor de behandeling van geslachtsziekten. En vanaf de Middeleeuwen gebruikten de goudsmeden en muntslagerijen het om zilver en goud te scheiden, hoedenmakers en bontwerkers om vilt te bewerken, graveurs en drukkerijen om koperplaten te etsen, textielfabrieken om stoffen te verven, farmaceuten maakten er kwik- en loodpreparaten mee. En ga zo maar door!

Dus... de eerste 165 jaar was ik een zwavelzuurfabriek. Tot het jaar 2010. Toen was het klaar. Ik heb altijd erg goed gedraaid; Ik heb altijd goed voor mijn werknemers gezorgd; mensen werkten hier graag. Maar de weerstand en die protesten waren ergens ook wel terecht. Ik kreeg ook wel de poëtische bijnaam 'de wolkenfabriek', vanwege alle witte rook uit mijn schoorstenen. Waterdamp. Maar er was op een gegeven moment ook iets met wit poeder dat neerdaalde in de tuintjes, op de daken en vrat aan de auto's van omwonenden. Ja, dat kán natuurlijk niet. Dus op een dag stapte ik maar over op katalysatoren.

Toch voel ik me nog steeds een beetje een buitenbeentje. Ik heb zoveel bagger over me heen gekregen. Dat gaat je niet in de kouwe kleren zitten,

hoor. Die actiegroep Tegengif was jarenlang echt een blok aan mijn been. Dat was in de jaren zeventig en tachtig. Maar sinds het stopzetten van de zwavelzuurproductie laten ze me met rust. En terecht!

Weet je wel hoeveel gezinnen wel niet brood op de plank hadden dankzij mij? Van een fabriek met 'een meester en zes kneggies' ben ik uitgegroeid tot een bedrijf met meer dan duizend werknemers. Ook veel vrouwen. In het lab, op kantoor, in de kantine.

En we waren heel hecht. We voetbalden samen. We wandelden samen. Klaverjassen in de lunchpauze. Onze kinderen gingen met *bussen vol* naar de Efteling. We hadden ons blad, Ketjen-nieuws. En een eigen bedrijfskat, de Ketjen-Cat, die lag altijd in een van de postvakken van Ketjen te slapen.

Op de laatste vrijdag van de maand zaten we met z'n allen in de kroeg. In café Toko op de Meeuwenlaan. Hier ontvingen de werknemers hun salaris in bruine envelopjes. Moeders en vrouwen die uit het raam hingen en hun kerels naar huis riepen. 'Joehoe, het eten staat klaar!' Wel beetje jammer dat 't loon ook weer vaak ter plekke werd opgezopen.

Eén keer zijn we overvallen! Stond er opeens een gast met een pistool. Nou konden we mooi dat koffertje met meer dan 40.000 gulden afgeven. En de daders zijn nooit gepakt. Dat koffertje is trouwens jaren later wel teruggevonden. Ergens in de muur van een huis achter een keukenkastje. Wel leeg natuurlijk.

Maar ik ben wel trots op mezelf hoor. No one is perfect. Zo is het toch? En ook ik mag er zijn.

JANNIE COUWENBERG (1953)

Foto: Jaap van den Beukel

Ze is geboren in de Goereestraat in Amsterdam-Noord. Ze gaat naar de ULO op de Havikslaan en wil daarna graag aan het werk. Op 15-jarige leeftijd, in 1968, komt ze bij de Octrooiafdeling van Ketjen terecht. Hierna stapt ze over naar het directiesecretariaat. Jannie heeft ruim tien jaar bij Ketjen gewerkt, totdat haar eerste dochter werd geboren in 1979.

Mijn relatie met Ketjen

Met vijftien begon ik bij Ketjen. Na school wilde zo snel mogelijk geld verdienen. Via een vriendin kwam ik bij de octrooiafdeling terecht. Daar tikte ik octrooien uit en archiveerde die. Later verhuisde ik naar de bibliotheek, maar dat beviel me niet: alles was er zo formeel dat je niet eens openlijk een broodje kon eten. Uiteindelijk kwam ik terecht bij het secretariaat, samen met collega Ria Wagenaar. We typten rapporten en verslagen van ingenieurs uit en werkten die uit tot kopieën en boeken. Ik werkte bij Ketjen tot de geboorte van mijn eerste kind. Toen werd het combineren van werk, kind en reistijd te veel, en ben ik gestopt. Toch heb ik er altijd met plezier gewerkt. Ik heb er veel geleerd,

veel gelachen en ben altijd met respect behandeld. Zelfs de secretaresse van de directeur kwam op mijn bruiloft; dat zegt iets over de verbondenheid.

De leefomgeving van Ketjen

Ketjen was groot, met honderden werknemers, maar tegelijk ook heel sociaal. Er was een enorme kantine waar fabrieks- en kantoorpersoneel samen aten. Op de directieafdeling werden we zelfs bediend met koffie. Het bedrijf had sportverenigingen, en ik zat bij het volleybalteam. We hadden regelmatig wedstrijden, soms met de trein naar andere steden, en dat was altijd gezellig. Ketjen voelde als een familiebedrijf. Hoewel het werk formeel kon zijn – zeker met de ingenieurs en directie – was de sfeer gemoedelijk en vriendelijk. Er waren vrijdagmiddagborrels en gezamenlijke etentjes.

Er waren ook mindere ervaringen. Zo maakten we als jonge vrouwen een incident mee met een mannelijke collega die zich onbetamelijk gedroeg op het terrein. Dat werd wel gemeld bij de directie, maar men besloot hem niet te ontslaan omdat hij een gezin had. Het was schrikken, maar gelukkig is het niet verder uit de hand gelopen.

Mijn thuissituatie vroeger

Ik ben geboren in 1953 in de Goereestraat in Amsterdam. Ik ging naar de Rozenburgschool aan de Waddenweg en daarna naar de Havikslaan, waar ik de driejarige opleiding volgde. We woonden op het Blauwe Zand, een typische arbeidersbuurt.

Toen ik trouwde, verhuisde ik naar de Kostverlorenkade. Mijn schoonmoeder woonde in de Zamenhofstraat in Vogeldorp; zij paste vaak op mijn dochter toen ik nog bij Ketjen werkte. Het combineren van werk en jonge kinderen was zwaar, zeker omdat ik met de auto van en naar het bedrijf moest reizen. Ik herinner me nog dat mijn eerste auto, een DAF'je, total loss werd gereden toen joyriders een reeks geparkeerde auto's ramden.

Mijn thuissituatie nu

Ik ben gestopt bij Ketjen toen mijn gezin groter werd. Mijn leven draaide meer om thuis en de kinderen. Ketjen was toen al overgenomen en onderdeel van AkzoNobel. Toch kijk ik nog altijd met plezier terug op die tijd. Het werk gaf me zelfstandigheid, ik verdiende mijn eigen geld, en ik had fijne collega's. Het volleybal, de kantine, de borrels en de betrokkenheid bij elkaar – dat maakte dat ik Ketjen ervoer als een warme, sociale werkomgeving. Het was voor mij de plek waar ik mijn eerste echte werkervaring heb opgedaan en waar ik leerde wat het betekende om deel uit te maken van een groot bedrijf.

KUNSTWERK

H₂SO₄-COLPEO

In het midden staat Jannie. Als je goed kijkt, herken je de elementen uit het interview. Haar gecrashte DAF'je, de vragen na school over wat ze in de toekomst wil doen, het drinken met een van de directeurs bij haar thuis en zelfs het evenement met de "naakte man", evenals de twee ringen voor haar huwelijk en de geboorte van haar dochter. Aan de andere kant staat Peet. Zijn verhaal begon met een droom over zeilen (linksboven). Daarna kreeg hij een ongeluk met Sulfiet, maar dankzij zijn veiligheidsbril raakte hij niet zo erg gewond (rechtsboven). Ik heb ook elementen van Ketjen toegevoegd en omdat ik alleen de interviews van Annie en Peet had – maar ik wil alle betrokkenen de credits geven - heb ik elementen van het werk toegevoegd, bijvoorbeeld het harde werk bij de oven (links). Rechtsonder is het Vliegenbos te zien dat Anna me in Amsterdam liet zien, dat een belangrijke rol speelt bij het minimaliseren van vervuiling, enz...

Marco Jay Davidson alias "COLORS TO THE PEOPLE". Geboren midden jaren '80 in Brunswick, Noord-Duitsland. Begonnen in 1995 met klassieke graffiti en sinds vijf jaar voornamelijk urban art/street art, muurschilderingen en karakters. Marco werkt ook als grafisch ontwerper en UX/UI-ontwerper.

DRAKA

‘DURF DINGEN DOEN IN DONKERE DAGEN’

In 1910 grijpen J.T. Duyvis en F.J. Osborne Howe hun kans als elektriciteit de gasverlichting verdringt. Aan de Boorstraat in Amsterdam-Noord richten ze de Hollandsche Draad- en Kabelfabriek op om rubberen kabels en snoeren te maken. Die zijn beter dan de buitenlandse.

Als de aanvoer van rubber uit Sumatra stokt, schakelen ze snel over op kunststof. Ze maken dan pvc-buizen, reddingsboeien, tuinslangen en zelfs tramhandgrepen. Dankzij die vindingrijkheid groeit Draka uit tot een voorloper in kabeltechniek. Ook op sociaal vlak loopt het bedrijf voorop: al in 1919 kiest het personeel een fabrieksraad en men kan binnen het bedrijf deelnemen aan sport- en recreatie.

Sinds 2011 maakt Draka deel uit van de Italiaanse Prysmian Group – tegenwoordig 's werelds grootste kabelproducent.

MONOLOG

DRAKA

'Durf Dingen Doen in Donkere Dagen' stond gebeiteld in deze stenen. Dat sloeg natuurlijk op de komst van elektriciteit. Mensen wilden niet meer in het donker zitten. Ze wilden snoeren en -kabels voor hun verlichting. Gas was uit de gratie. Duur en gevaarlijk. De heren Duyvis en Howe zijn toen samen in dat gat gesprongen. In 1910 legden ze de eerste steen voor mij, aan de noordoever van het IJ tussen het Gedempt Hamerkanaal aan de ene kant en de Hamerstraat, Ketelstraat en Boorstraat aan de andere kant. Draka, de Draad- en Kabelfabriek.

Hierachter was het één grote zandvlakte. Kun je je haast niet meer voorstellen, hè.

Nou, ik groeide als kool dus. Want er was in die tijd zoveel vraag naar allerlei snoeren en kabels, telefoonkabels, radiokabels, elektriciteitskabels, staalkabels, mijnvenveegkabels; later ook computerkabels en internetkabels natuurlijk. Je kan 't zo gek niet bedenken of er zijn kabels voor nodig. Wat wil je? Zonder kabels geen telefoon, geen trams, geen trein, geen licht in huis... Er bestonden wel vijfduizend soorten kabels! Ieder jaar rolde er drie miljoen kilometer draad en kabel uit de fabriek. Op een gegeven moment werden zelfs pvc-buizen en tuinslangen geproduceerd. Maar dan praten we wel intussen over de jaren zestig hoor, denk ik. Toen waren ze allang overgestapt van rubber naar kunststof. Ook al zo'n slimme ingreep van die ouwe Duyvis. Intussen was ik dik in de veertig en ik was enorm! Een van de grootste kabelproducenten ter wereld. En het krioelde hier van de arbeiders, techneuten, tekenaars, ingenieurs. Zo'n 1400 mensen die van over het IJ kwamen – met *de Annemieke*, het bootje van de werknemers – en dag en nacht het productieproces gaande hielden. Ook veel dames hoor! Op het kantoor, maar ook achter de machines. Want die verfijnde vrouwenhandjes waren bijvoorbeeld veel beter in het vlechtwerk dat om de kabels heen zat. Echt klasse hoor wat die dames van Draka deden.

Jarenlang bood ik een soort thuis voor al deze werknemers. Ik was als een moeder voor ze en zij waren mijn kinderen, de Drakianen. Ik had een kantine

Foto's: Bedrijfsarchief Draka

waar elke vrijdag 'patatdag' was. Ik had een eigen harmonie, De Eendracht, waar zelfs iemand van de *directie* in mee toeterde. Ik had tennisvelden, een toneelclub 'De Draeck' en voetbalclub 'De Drakaboys'. Er werd heel hard gewerkt, maar er werd ook heel veel plezier gemaakt!

Foto: Stadsarchief Amsterdam, Doriann Kransberg

Het nadeel van kabels is wel dat je ze niet ziet. Ze zijn altijd weggewerkt. En dat is jammer, want, weet je, kabels zijn de haarvaten van de samenleving, hoor. Ze zitten overal en niemand kan nog zonder.

"Tot in alle uithoeken van de wereld heeft de Draka-draak zijn leidingen gespuwd, de eindeloos vertakte aderen van het moderne leven. Licht, warmte en comfort brengen zij thuis bij de mensen. Een wereld zonder elektrische leidingen is nauwelijks meer denkbaar."

Mooi hè. Deze jubeltekst stond in het boek voor mijn veertigste verjaardag.

Maar een paar decennia later, na de internethype ging de TL-verlichting aan en was het feest voorbij. In 2016 ben ik verhuisd. Naar Italië. Met pijn in mijn hart. Amsterdam-Noord is mijn geboortegrond hè. *Eens* een Amsterdammer, altijd... Eigenlijk was het een gedwongen migratie. In Nederland

kon ik mijn hoofd niet meer boven water houden. Ik werd overspoeld door de concurrerende wereldmarkt.

Dus, dat was het einde van deze spuwende draak... aan de noordoever van het IJ.

Foto: Jaap van den Beukel

JOHAN KETELAARS (1952)

Hij groeide op in Tuindorp Nieuwendam waar hij woonde met zijn ouders, vijf broers en een zus. Na zijn militaire dienst solliciteert Johan, twintig jaar, bij DRAKA via een advertentie voor fabriekspersoneel in de Noord-Amsterdamse krant. Hij begint in de hoofdzaal bij de samenslagmachine, waar losse draden werden samengeslagen tot stevige, ronde kabels. Later werkt hij op afdelingen waar ruwe materialen zoals koper en rubber werden verwerkt. Na 43 jaar werken bij Draka, gaat hij met pensioen.

Mijn relatie met Draka

Mijn loopbaan bij Draka begon op 6 november 1972, toen ik solliciteerde via een advertentie in de Noord-Amsterdamse krant. Ik heb 43 jaar op verschillende afdelingen van de fabriek gewerkt. We produceerden verschillende soorten kabels, waaronder elektriciteitskabels en telefoonkabels voor de PTT en het leger. Mijn eerste taak bestond uit het samenstellen van kabels, waarbij losse draden werden samengeslagen tot stevige, ronde kabels.

Na verloop van tijd werkte ik op de afdelingen waar ruwe materialen zoals koper en rubber werden verwerkt. Koperdraden werden getrokken door speciale machines met diamantstenen om de juiste dikte te bereiken.

In 1991 kreeg ik een functie op het verkoopmagazijn, waarbij ik verantwoordelijk was voor het bijhouden van bestellingen en voorraadbeheer. Hiervoor moest ik wekelijks naar Utrecht om vakgerichte cursussen te volgen. Uiteindelijk werkte ik tot 2015 bij Draka, waar ik veel veranderingen in het bedrijf meemaakte, waaronder de verzelfstandiging in 1985 en de verkoop van aandelen aan personeel.

De omgeving van Draka

Draka was een bekende werkgever in Amsterdam-Noord en bood werk aan duizenden mensen. De productiehallen waren gevuld met machines en personeel, dat in ploegendiensten werkte. In de kantine was er altijd ruimte voor sociale interactie, en de werkcultuur was sterk gericht op samenwerking en loyaliteit. Amsterdam-Noord is door de jaren heen enorm veranderd. Waar vroeger grote industrieterreinen en weilanden waren, ontstonden nieuwbouwprojecten en moderne woonwijken. De nabijgelegen Oranjewerf en omliggende industrie verdwenen grotendeels, en veel oude gebouwen werden gesloopt of kregen een nieuwe bestemming.

Mijn thuissituatie vroeger in Noord

Ik groeide op in Tuindorp Nieuwendam, waar ik met mijn ouders, vijf broers en een zus woonde in een klein huis. Privacy was schaars, maar we hadden een eigen badkamer, wat destijds een luxe was. Mijn vader werkte op de Valkenweg en verdiende zestig gulden per maand, terwijl onze huur slechts vijf gulden bedroeg. Mijn jeugd speelde zich veelal buiten af, in het Moffenland en de weilanden rondom het Waterlandplein. Op zondag waren alle winkels gesloten, en boodschappen deden we bij de lokale slager en bakker. Na de lagere school volgde ik twee jaar de grafische school, maar dat bleek niet mijn roeping. Ik begon met werken bij De Gruyter en later in de Jumbo op het Meeuwenplein. Uiteindelijk vond ik mijn weg naar Draka, waar ik een stabiele loopbaan opbouwde.

Draka en mijn huidige thuissituatie

Na het overlijden van mijn toenmalige vriendin, vond ik mijn huis te groot en verhuisde ik naar Zeeburgereiland. Later leerde ik mijn huidige vrouw kennen en verhuisden we samen naar Diemen. Inmiddels wonen we in een rustige buurt zonder directe burens, wat ons veel rust en privacy geeft.

Draka heeft een grote rol gespeeld in mijn leven, niet alleen professioneel, maar ook persoonlijk. De fabriek bood stabiliteit en een gevoel van gemeenschap, iets wat tegenwoordig minder vanzelfsprekend is. De veranderingen in Amsterdam-Noord zijn enorm; waar vroeger buurtbewoners elkaar hielpen en samenleefden, is nu meer individualisme en anonimiteit. Maar ik kijk met trots terug op mijn tijd bij Draka en de gemeenschap die daar heerste.

MARRIE VINKENBORG (1948)

Foto: Jaap van den Beukel

15 jaar oud, net van school, begint Marrie bij Draka als assistent-inkoper van onderdelen van machines en werkpakken. Er werken dan 1500 mensen, ook heel veel jongeren. Ze klimt in de 45 jaar bij Draka op tot secretaresse van het hoofd-inkoop. Geboren en getogen op de Meeuwenlaan, woont ze nog altijd in Noord met haar man, die ze bij Draka heeft ontmoet.

Mijn relatie met Draka

In de jaren '70 verhuisde ik naar Amsterdam en vond al snel werk bij Draka, waar mijn man ook werkzaam was. Hij had mij enthousiast gemaakt over de fijne sfeer binnen het bedrijf en het gevoel van saamhorigheid. Al snel voelde het alsof ik onderdeel werd van een grote familie. Mijn kinderen konden er zelfs naar de crèche. Ik blik met warmte terug op de solidariteit onder collega's: als er iets was, hielpen we elkaar.

Werken bij Draka

Ik begon op de administratie, maar kreeg de kans om me te ontwikkelen binnen het bedrijf. In de pauzes aten we in de kantine, en op vrijdagmiddag was het vaste prik: kaarten met collega's. Er waren bedrijfsuitjes, sinterklaasfeesten, en jaarlijkse vieringen – altijd goed geregeld. Draka voelde als een tweede thuis. Toen de fabriek werd verkocht en veel werd geautomatiseerd, verdween het familiale karakter. Snel daarna ging ik met pensioen.

Wonen in Noord – toen

Toen ik in Noord kwam wonen, was het een rustige volkswijk. Iedereen kende elkaar; burens hielpen elkaar met boodschappen, kinderen speelden op straat en op zondag werd er massaal gewandeld in het Vliegenbos. Ik herinner me nog dat ik bij de bakker “op de pof” kon kopen – gewoon opschrijven en later betalen. Noord voelde als een dorp in de stad.

Wonen in Noord – nu

Noord is flink veranderd. Nieuwe gebouwen, hippe koffietentjes, en een ander soort bewoners. Ik mis soms het oude vertrouwde karakter, maar zie ook de voordelen van de vernieuwing. De verbinding met de rest van de stad is beter, er is meer reuring. Toch is het dorpse verdwenen – mensen groeten minder, iedereen lijkt druk. Ik ben blij dat ik het 'oude Noord' heb meegeemaakt, maar probeer ook open te staan voor het nieuwe.

KUNSTWERK

DE BEDRADING DOET ERTOE

100 x 70 cm gouache, waxpastel, inkt 2025

In de gesprekken met oud-medewerkers van Draka, kwam naar boven dat Draka een bedrijf was met een groot sociaal gevoel. Er was weliswaar verschil tussen de witte en de blauwe boorden, maar er werd goed gezorgd voor de werknemers. Zodra de oud-medewerkers over het bedrijf praatten, kregen ze lichtjes in hun ogen. Ze voelden zich sterk verbonden met het bedrijf en zowel Johan als Marrie hadden er lang gewerkt. In mijn tekening heb ik willen verbeelden dat de bedrading van het bedrijf ook deel werd van de bedrading van de werknemer. De draden gaan vanuit het hoofd, door de plek waar het hart zit en richting de handen en voeten die grote haspels zijn. Iedereen die sprak over Draka noemde de enorme haspels met kabels.

Marrie vertelde het heel beeldend: overal rode haspels en blauwe werk-overalls. Ik heb de kleuren rood en blauw laten terugkomen in mijn tekening.

Johan liet weten dat er ook wel degelijk ongelukken gebeurden met de zware machines. Zo is er wel eens een hand verdwenen en een arm. Mijn figuur heeft geen handen en voeten maar haspels. Loopt hij op rolletjes? Zijn de haspels zware halters, of handige spoelen? Zullen de gedachtenkronkels gladgestreken worden als ze maar goed opgerold raken? Ik heb associatief getekend en hoop dat er voor de kijker nog wat te ontdekken valt aan de figuur.

Sarah Jonker (1982) is theatermaker en beeldend kunstenaar. In 2006 studeerde ze af aan de Arnhemse Toneelschool. In de loop van haar carrière oogstte Sarah lof zowel in het theater als met haar tekeningen. Ze exposeerde in Arnhem, Rotterdam, Amsterdam, Berlijn en New York. Sarah's tekeningen zijn poëtisch, humoristisch en teatraal. Haar donkere, absurde universum zit barstensvol afgehakte ledematen en ongepolijste seksualiteit. In haar spontane composities die gemaakt zijn met Oost-Indische inkt, krijt en waterverf zitten surrealistische en post-expressionistische elementen.

KROMHOUT

VAN HOUTEN SCHEPEN NAAR STADSBUSSEN

Kromhout start in de 18e eeuw in Amsterdam-Oost met de bouw van houten zeilschepen met zogenaamd 'kromhout'. In 1867 neemt reder D. Goedkoop de werf over. Niet lang daarna glijdt de eerste ijzeren schroefstoomboot van de helling. Vanaf 1904 bouwt Kromhout ook motoren – eerst voor schepen, vanaf de jaren dertig voor vrachtwagens en bussen, die decennialang nog door het hele land rijden. In 1908 verhuist het bedrijf naar de Ketelstraat in Amsterdam-Noord. Sinds 1921 heet het officieel Kromhout Motorenfabriek N.V.

Na de overname door Stork-Werkspoor in 1966 verdwijnt de naam Kromhout uit beeld. Maar het terrein leeft voort: sinds 2009 is de Kromhouthal het bruisende hart van De Overkant – een creatieve hotspot aan het IJ.

MONOLOG

KROMHOUT

Kromhout. Nee, ik loop niet krom. Ik lig niet krom. Nooit kromgelegen ook. Wel van het lachen natuurlijk. Vooral in de lunchpauze. Dan ging de fabrieksfluit. En binnen een paar minuten zat het vol in de kantine. Koffie of thee voor vijf cent. Een pakje melk voor een kwartje. En klaverjassen, die mannen. Ik had ook een wandelclub en een schaakclub. Echt een gezellige boel. Maar nooit kromgelegen om centen.

Er wordt gezegd dat je je naam wordt. Meneer Van der Wind wordt een weerman, mevrouw De Hond wordt dierenarts, mevrouw De Wit wordt tandarts. Wat word je dan met de naam Kromhout? Een Kromhouthal. Haha.

Intussen ben ik meer hal dan krom. Ja zeg, hè hè, die hal is verre van krom! Ik sta hier nog steeds statig te staan. Kijk mij nou. Vandaag de dag huizen een restaurant, een theater en een bierbrouwerij in mij. Zoveel volk. Zoveel leven. Nee hoor, ik verveel me niet!

Al sinds het begin van de stad is Amsterdam een en al water. Weet je dat Amsterdam is geboren uit een Stormvloed? Tijdens de Allerheiligenvloed van 1170 breekt de zee door de duinen. Heel Noord-Holland onder water. Mensen moeten hun boeltje pakken en verkassen om niet meegesleurd te worden door de golven en te verdrinken. Velen zullen elders een nieuw bestaan opbouwen. Zo komt een handjevol mensen terecht bij de Amstel. Honderd jaar later, in 1275, is de eerste steen van de stad Amstelledamme gelegd. Of eigenlijk de eerste paal geslagen!

In 1894, word ik geboren in Amsterdam-Oost, de Kromhoutfabriek, op een werf aan de Hoogte Kadijk. Hier worden houten zeilschepen gebouwd van dat zogenaamde 'kromhout'. Nou, hier komt dus mijn naam vandaan. Logisch.

In het begin van de 20^e eeuw ben ik uit mijn kleren gegroeid zeg maar zo. Ik moet verkassen, want ik groei als kool. Oost wordt ingeruild voor Noord. In 1908 wordt de eerste steen gelegd voor deze fabriek door Daniel Goedkoop IV. Dat kun je lezen in de muur hierachter. Ik kom terecht in de Ketelstraat aan de Noordelijke IJ-oever van Amsterdam-Noord.

Sinds 1921 heet ik officieel Kromhout Motorenfabriek N.V.

Foto: Jaap van den Beukel

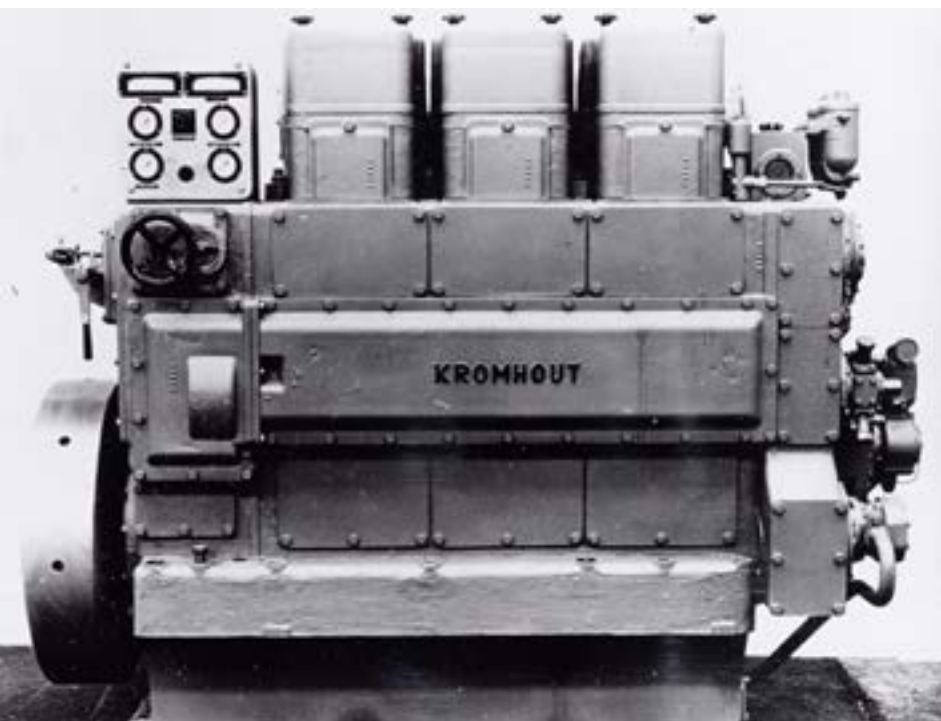

Foto: Stadsarchief Amsterdam

Vanaf dan worden bij mij motoren voor schepen gebouwd, met name voor binnenvaart- en kustvaartschepen en motoren voor gemalen en generatoren.

Mondjesmaat stappen schippers over op motoren. Verzekeraars hebben er maar weinig fiducia in. Motoren worden gezien als onbetrouwbare machines. Daarom moeten deze boten eerst nog verplicht zeilen aan boord hebben. Maar dan in de nacht van 4 op 5 december 1922 belandt de tweemastschoener Gazelle in zwaar weer. De zeilen scheuren en de lading begint te schuiven, waardoor de schoener slagzij over stuurboord maakt. Huizenhoge golven dreigen het schip de diepte in te trekken. Toen heeft een kromhoutmotor kunnen voorkomen dat ze met man en macht zijn vergaan. Vanaf dat moment staan de reders natuurlijk in de rij voor een kromhoutmotor, zou ik zeggen. Maar dat weet ik eigenlijk niet.

Maar het duurt niet lang of ik behoor tot de grootste internationale fabrikanten van dieselmotoren. Vanaf de jaren dertig bouw ik ook motoren voor vrachtwagens en bussen, die in een mum van tijd door het hele land rijden. En ook voor allerlei andere machines waaronder de "Kolibríe" helikopter.

In de hoogtijdagen krijgen we regelmatig koninklijk bezoek. Ik herinner me nog het bezoek van Koningin Wilhemina in 1929 met echtgenoot Prins Hendrik en dochter Juliana. Terwijl Wilhelmina naar de volkstuintjes gaat, gaat Prins Hendrik naar ADM. Nou, dat dacht je! Tijdens het bezoek lopen de tranen over de wangen van de koningin. Ze had een bosje bloemen bij zich. We dachten dat ze misschien allergisch was voor de bloempjes.

Het verdrietigste moment in mijn bestaan is wel de razzia bij onze bureu, textielfabriek Hollandia Kattenburg, van de Falcon regenjassen weet je wel. Op 11 november 1942. Toen zijn alle 367 joodse medewerkers en hun gezinnen opgepakt door de Duitsers. Eén grote leegloop. In totaal zijn 812 mannen, vrouwen en kinderen niet meer teruggekeerd. Bob Wolf van den Berg was een – van de slechts acht – overlevenden, hij is uit de trein gesprongen. Zo dapper!

De zijdeur van die fabriek waardoor het personeel werd afgevoerd door de Duitsers, is na de oorlog dichtgemetseld.

Voor mij was de oorlog pas echt voorbij toen de broden uit de lucht kwamen vallen. Ik hoor ze nog op m'n dak kletteren. Dat waren natuurlijk geen hele broden, maar zakken meel. Uit Zweden!

Elk jaar worden op 11 november de slachtoffers herdacht bij het Hollandia- Kattenburgpad. Hier vlakbij. Daar stond vroeger die fabriek. Daar staat nu een monument met 359 namen van de omgekomen joodse werknemers.

In 1966, na de overname door Stork-Werkspoor, is het voorgoed voorbij met Kromhout. Maar deze plek leeft voort: sinds 2009 is de voormalige fabriek het bruisende hart van De Overkant – een en al creativiteit aan het IJ. De oude werf aan de Hoogte Kadijk is sinds 1975 het Museum 't Kromhout. Dit jaar vijftig jaar! Wat een feest!

PETER VLEK (1946)

Foto: Jaap van den Beukel

Pas 15 jaar oud start Peter op de administratie-tekenkamer van Kromhout. Liever wou hij monteur worden. Na drie maanden ruilt hij kantoorwerk in voor werk als leerling-monteur in de buitenmontage. Daar werkt hij 2 ½ jaar op binnenvaartschepen, sleepboten en vissersschepen.

Mijn relatie met Kromhout

In 1962 begon ik bij Kromhout, 16 jaar oud. Eerst werkte ik drie maanden op de administratie/tekenkamer, daarna kwam ik bij de afdeling buitenmontage. Daar werkte ik zo'n 2,5 jaar als hulpmonteur. Mijn taken waren heel divers: ik liep mee met monteurs, bracht koffie rond en hielp bij motorreparaties en installaties.

Kromhout-motoren waren veel te vinden in de binnenvaart, sleepboten en vissersschepen. Ik ging regelmatig mee naar Urk, Katwijk en Scheveningen om motoren uit schepen te takelen of nieuwe motoren in te bouwen.

Soms moesten motoren of onderdelen naar de fabriek worden gehaald voor reparatie, waarna ze weer aan boord werden geplaatst. Na mijn tijd bij Kromhout heb ik kort gewerkt bij een scheepvaartkantoor, maar mijn band met Kromhout bleef.

De leefomgeving van Kromhout

De fabriek in Amsterdam-Noord groeide in de jaren zestig flink. Het terrein bood veel ruimte: er waren werkplaatsen voor draaien, slijpen, gereedschap maken en een smederij. Vrijwel alles werd in eigen huis geproduceerd, van verstuivers tot brandstofpompen.

De werkdag begon vroeg. Ik vertrok om 6.45 uur vanuit De Pijp op de fiets naar Centraal Station, nam de pont naar de overkant en fietste verder naar de fabriek. Binnen waren een fietsenstalling, kleedruimte met grote ronde wasbakken en de prikklok waar je moest inchecken. Er werd hard gewerkt, maar de sfeer was altijd goed. Er waren ook lollige momenten: soms haalden we grappen uit met witkalk of sneeuw. Het was een hechte werkomgeving waar je samenwerkte én samen lachte.

Mijn thuissituatie vroeger

Ik groeide op in De Pijp, in een arbeidersgezin. Mijn vader werkte eerst als bakker, later als taxichauffeur. Mijn moeder zorgde voor het huishouden en herstelde kleding om geld te besparen. We waren met meerdere kinderen thuis; mijn broers kozen voor de zeevaart. Het was geen luxe jeugd, maar we leerden hard werken en zuinig zijn. Zelf ging ik naar de kleuterschool en daarna naar de lagere school in de buurt van de Sint Willibrorduskerk aan de Amsteldijk. Na school begon ik al jong te werken; doorleren was geen optie. Zo kwam ik op mijn vijftiende bij Kromhout terecht.

Mijn thuissituatie nu

Ik ben inmiddels met pensioen en woon niet meer in De Pijp. Ik woonde op verschillende plekken in Amsterdam, waaronder de Holendrechtstraat. Verhuizen ging niet altijd vlekkeloos – soms moesten we noodgedwongen verhuizen vanwege renovaties of gemeentelijke besluiten.

Tegenwoordig ben ik nauw betrokken bij het Kromhout Museum. Ik help er al meer dan 12 jaar, onder andere bij het draaiend houden van de motoren en het ontvangen van bezoekers. Zo blijft de geschiedenis van Kromhout levend, en kan ik mijn eigen ervaringen uit de jaren zestig delen met nieuwe generaties.

KUNSTWERK

TIME/PASSAGE

Peter vertelde over een kachel die ontplofte en dat er allemaal oliebellen aan het plafond hingen: dat vond ik inspirerend. Ik heb Peter Vlek en Mw Moreau* allebei met zeepbel in de hand gefotografeerd - zeepbel staat ook symbool voor vergankelijkheid. In beide zeepbellen zie je Museum 't Kromhout erin gereflecteerd. Voor mij staat de bel er ook voor dat ze nog piep jong zijn en een heel leven voor zich hebben. De handen van Peter zijn nog vies van het werk en van mevrouw zijn ze verzorgd (ze had net haar nagels laten doen;))

Ze vertelden allebei over de pont, de reis naar Noord, de drukte op de pont zelf maar ook vooraf. Ik heb besloten om archief beeld uit die tijd te gebruiken en die aan de foto's van de handen met zeepbel te naaien: bij Mw Moreu zullen dat maar 30 steken zijn aangezien ze er maar heel kort gewerkt heeft. Bij Peter zal dat 220 keer zijn maal 2, dus zal ik met een dubbele draad naaien (voor 2x zoveel heen en weer reizen.)

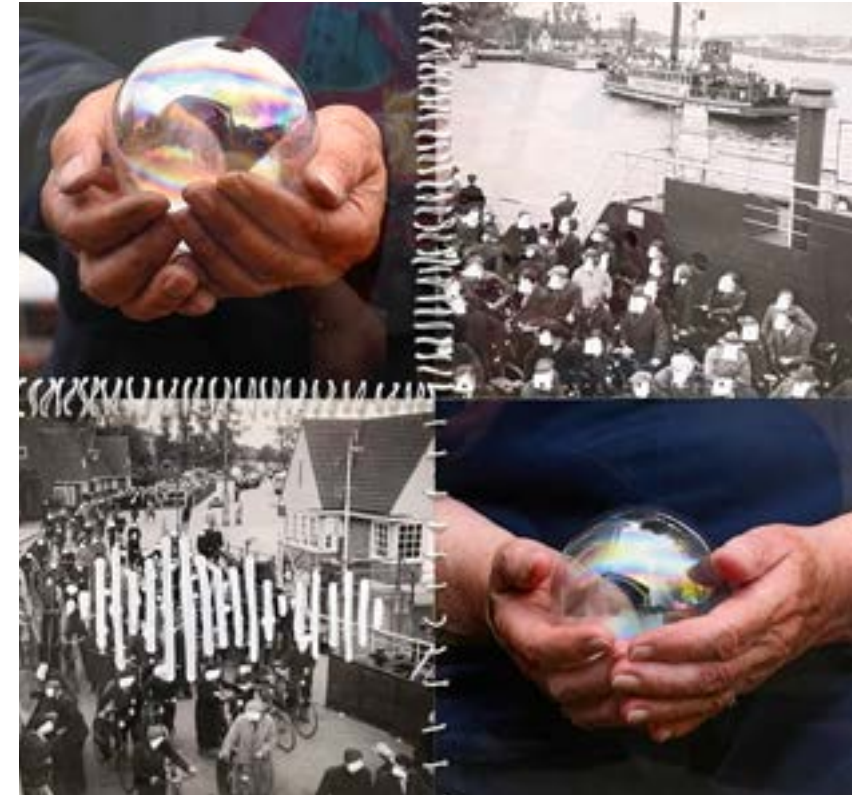
Verder was Mw Moreu *de stem* en is de zin die ze uitsprak als ze de telefoon opnam uitgebeeld in geluidsstrepen: «Goedemorgen met Kromhout Motorenfabriek, wat kan ik voor u doen?»

Peter vertelde ook over kwajongens streken: o.a kalk waarmee ze bezig waren smeren achterop de schoenen van voorbijgaande collega's op de werf: aangezien ik weinig schoenen zie in het archiefbeeld maar wel veel gezichten, heb ervoor ik gekozen om die met "kalk in te smeren".

Jennifer Drabbe (1969) Als fotograaf, en voorheen als theaterregisseur, heeft Jennifer Drabbe een liefde voor de dagelijkse dingen die mensen zo menselijk maken. Vertrouwen, verbinding en verwantschap zijn belangrijke thema's in haar werk. Met een oog voor ons onbewuste gedrag richt zij zich

* Peter Vlek (1946) werkte als jongen van zestien bij Kromhout B.V. en Mw Moreu werkte er tijdelijk als telefoniste.

op speelse en tedere momenten uit het leven. Haar werk was te zien bij o.a. the Affordable Art Fair in New York, Art Basel op Miami Beach, Sexyland en NDSM-Fuse. Ze heeft twee fotoboeken op haar naam, uitgeven in 2021 en 2025.

PONT OVER HET IJ

De eerste veerverbinding tussen de stad en het Tolhuis dateert uit 1661. Destijds stak je het IJ over in een open zeilschuit, weer of geen weer. Halverwege de 19e eeuw kwam er een stoompont in de vaart: eerst een raderboot, later een schroefboot, beide met kleppen aan voor- en achterzijde. In 1910 werd een tweede pontverbinding ingesteld, naar de Valkenweg, iets dichterbij dan het huidige IJplein.

Tot 1912 moest je betalen voor de oversteek. Als dat te duur was, kon je proberen mee te varen met een roeiboot, een groenteschuit of een ander schip dat je voor minder geld wilde meenemen.

Toen auto's en autobussen hun intrede deden, namen die veel ruimte in op de pont. Pas als zij een plek hadden, mochten fietsers en voetgangers aan boord. Toen de IJtunnel openging, mochten auto's niet meer met de pont mee.

Meer dan een eeuw is er gesproken over een brug over het IJ, maar een vaste oeververbinding voor fietsers en voetgangers is er nooit gekomen.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

'T PONTTHUYS

Nog een paar jaartjes en dan sta ik hier honderd jaar! Een hele eeuw! En ik glans als nooit tevoren, toch? Kijk dan! Ze hebben me helemaal in de watten gelegd, die nieuwe eigenaren. De Goudvischjes. Een échte Amsterdamse horecafamilie, die mij heeft geadopteerd, zeg maar. Daarom heet ik nu Polly. Polly Goudvisch. Met de P van Ponthuys. Daar ben ik blij om. Dat de letter P bewaard is gebleven. De P van Ponthuys. Want Ponthuys zo werd ik altijd genoemd. Logisch, want ik ben ook een Ponthuys. Het huis voor de pontvaarders. Voor de schippers, dus hè.

Hun wachtkamer, als het ware. De schippers voelden zich hier thuis hoor bij mij. Bakkie koffie, peukie, krantje d'r bij. Hier konden ze ff uitblazen, die schippers. Op hun stoompijpfluitje. Haha.

Maar die naam ben ik nu kwijt. Het Ponthuys. Alsof ik ben uitgehuwelijkt en niets meer mag herinneren aan mijn verleden. Aan de vorige eigenaren. Aan mijn exen, bij wijze van spreken. Ja, zo voelt dat wel een beetje.

Nou ja... Ik troost me maar met Shakespeare. Die zegt dan gewoon: *'Wat is een naam? De bloem die we roos noemen, geurt met een andere naam even zoet.'*

Ja zo ist ook.

Het blijft een gezellige plek bij mij.

Tijdens de oorlog was 't hier minder gezellig. Toen hielden de Duitsers kantoor hier. De schippers konden amper hun mond opendoen, want o wee als ze hun mond voorbijpraatten. Over het smokkelen van kolen bijvoorbeeld. Die schepten ze stiekem uit de machinekamer van de pont, voor melk of aardappelen. Je moet weten, voor een mud aardappelen moest je die rampzalige winter van '44 wel tachtig gulden kunnen neertellen. Tachtig gulden! Weet je hoeveel geld dat is vandaag de dag? Ja veel. Heel veel geld. Dus... Nee, dat was geen fijne tijd.

Maar roemrucht was de pontbrug over het IJ. Ook wel de 'Hongerbrug'. In die ellendige Hongerwinter. Er was geen brandstof meer hè. Want daar hadden die Duitsers een stokkie voor gestoken. Dus op een gegeven moment geen pontje dat het IJ nog over kon. En toen kwam dat geniale plan van die

pontbrug, al die pontjes, achter elkaar. Zo konden de mensen tenminste nog naar Noord om hun honger te stillen (foto!).

En dat was een half jaar lang een komen en gaan van mensen over die pontbrug, op de vlucht voor de kou, de honger; op zoek naar voedsel in de polder. Tot augustus '45.

Zeventig jaar na de Tweede Wereldoorlog, in 2015, is die pontbrug symbolisch nagemaakt. Dat gaf wel wat kippenvel bij mij, voor zover bakstenen dat kunnen hebben. Haha.

Enfin... na de oorlog werd het hier weer een leven van jewelste. Vooral in de spits! Lange rijen passagiers en voertuigen van hier tot helemaal daar, voorbij die bocht. Maar het was dan ook gratis intussen. In het begin betaalde je nog 2 ½ cent voor een overtocht. En 10 cent voor een weekkaart. Voor elk voertuig met wielen moest ook nog eens extra betaald worden. Zelfs voor de kinderwagen! Maar dan hebben we het over 1800-zoveel. Is wel tijdje geleden. Sinds de opening van de IJ-tunnel mogen er geen auto's meer op de pont, dat begrijp je wel.

Tot wel ergens in de jaren tachtig, kon je wel nog met de bus over het water. Wist je dat? Bus 39. Midden op de pont was een halte. De Tolhuispont heette die. Vanwege de Tolhuistuin hiernaast. Al was de naam eigenlijk de Buiksloterveerdienst. Maar ja, die namen. Wat zei Shakespeare ook alweer? Enfin... dus halverwege het water kon je uitstappen. Want dat was dan maar één zone in plaats van twee, weet je wel. Geweldig.

Ik heb hier al die jaren zoveel mensen voorbij zien komen. Vooral *mensen*. Zelden iets *'on-menselijks'*. Ja ooit een keer een verdwaalde clown op zoek naar een kermis met een bos verwelkte ballonnen... En oh ja een keer stond hier een kameel op de stoep. Vanwege een vrijgezellenfeestje of zoiets. Of het is een broodje aap-verhaal. Maar er was wel een keer iets met een kameel; zie het nog voor me, grappig genoeg.

Door de week zag ik doorgaans de werkende mens. Gewone mensen die de stad draaiende hielden. Kantoorbedienden, staalboekbinders, timmerlieden, PTT-beambten, computeranalisten. Maar echt, de ochtendspits in de jaren tachtig! Stervensdruk hier al om zeven uur in de ochtend. Zie je het voor je? Mannen en vrouwen op fietsen en bromfietsen in de ochtendnevel van het IJ op de Tolhuispont.

Mensen die om deze tijd op de pont stonden, stonden *altijd* om deze tijd op de pont. Al jaren. Dag in dag uit. Soms moesten al die mensen tot wel drie ponten wachten tot ze over konden varen. Geen wonder dat mensen snakten naar een brug. Toen al hè. En vandaag de dag nog. Maar ze klaagden niet hoor. Blij dat ze elke dag vlees op hun bord hadden. Dat was te danken aan de wederopbouw.

Trouwens soms dan had je zo'n snuiter, dan waren de kleppen net dicht, en dan had zo'n gast geen zin om te wachten. En hop, sprong die zo op het laatste moment d'r overheen. Nou dat ging dus ook weleens mis... Geen aanrader dus! Veel te gevaarlijk!

Overdag kon het dus extreem druk zijn op de pont. Maar 's avonds dan ging die pont niet meer zo vaak. Nog maar eens in het half uur of zo. En dan stond er een daar in z'n uppie in het donker samen met een verdwaalde junk, die even later bij mij een raam insloeg voor onderdak. Die junkies dus hè. Die hingen dan hier zo rond, hup naald in de arm. Heel treurig. Ik kon niet zoveel doen. Maar bij mij hadden ze dan tenminste een dak boven het hoofd. En de volgende morgen, de stoep hier voor de deur bezaaid met al die vieze naalden. Ja het kon hier behoorlijk onguur zijn. Akelig stil ook.

En die rattenplaag. Dat was toen ik voor het eerst een café werd. Was ook in de jaren tachtig. Stonden hier achter allemaal van die betonblokken. Die had SHELL daar gewoon neergezet. Nou die zet je niet even opzij. En daar viel van alles tussen. Allemaal troep. Colablikjes, frietbakjes, sigarettenpeuken, condooms. Zo smerig. Dus ja een periode krioelde het hier van het ongedierte. Nou dat voelt dus precies als luizen in je haar. Moet je voorstellen! En toen kreeg de kroegbaas natuurlijk op z'n donder van de keuringsdienst van waren. Hoge boetes hoor. En het was zijn schuld niet eens. Maar ja, hij was de enige die er wat aan kon doen.

De weg lag hiervoor ook *altijd* open. Moest er riolering komen. Of een ondergrondse fietsenstalling. Dat huisje daar, zie je dat? Dat is de ingang van die stalling. Dat staat daar maar nutteloos te wezen.

Nou hij hield 't dus wel voor gezien op een gegeven moment. Te weinig klanten. Ja...

Die jaren tachtig dus. Die roerige jaren tachtig met z'n krakers, rookbommen, barricades. En daar aan de overkant, achter het Centraal. Daar durf-

Foto: Stadsarchief Amsterdam

de je 's avonds niet te komen hoor. Je moest uitkijken dat je niet struikelde over de hoertjes en verslaafden. Maar die tijd is echt voorbij. Gelukkig maar.

Al zag ik 't wel gebeuren hoor. Daar kwamen ze. Als een zwerm vliegen uit de pont. Elke dag weer diezelfde gezichten, die hier langsfietsen. Kon geen glimlach meer vanaf.

De saamhorigheid was zoek. Die van de wederopbouw, weet je wel. Het begin van het kapitalisme. Ieder voor zich en God voor ons allen. Het houvast was kwijt, alsof ze met z'n allen in één grote put zwommen. Nog net niet in het IJ. Haha.

En dat is met de jaren alleen maar erger geworden. Denk dat die tijd zo'n beetje het begin was van het individualisme. Moet je zien! Staan ze daar met z'n allen op de pont. Maar een praatje maken, ho maar. Iedereen turen op zo'n schermpje. Waar moet dat heen? Een bizar fenomeen toch, vind ik 't. Ik zou 't wel weten als ik een overtochtje kon maken. Maar voorlopig sta ik hier. En wat betreft die brug, mij niet gezien hoor. Veel te leuk die bootjes. Even uitwaaien op het water, heerlijk toch?

Maar als er dan toch een brug moet komen, dan graag voor mijn honderdste verjaardag!

Foto: Jaap van den Beukel

MARTEN WIJBENGA (1940)

Zijn leven lang heeft Marten in Amsterdam-Noord gewoond. Hij groeide op in de Kanariestraat nr 1. Daarna verhuisde hij met zijn gezin naar een woonboot aan de Grasweg, waar hij al ruim vijftig jaar woont. Zijn vader, Marten Wijbenga, was ongeveer vijfendertig jaar schipper bij de pont vanaf 1928. Marten zelf werkte van zijn 22^e tot zijn 30^e bij de technische dienst van de pontveren.

Relatie met de pont, GVB en werf

Marten Wijbenga heeft van jongs af aan altijd een sterke band gehad met de pont. Tijdens de oorlog had hij – mede dankzij zijn vader Marten Wijbenga sr. die schipper was bij de pont – de mogelijkheid om zich ondanks de avondklok toch te verplaatsen. Zijn vader had een speciale vrijstelling, wat betekende dat Marten bijvoorbeeld 's avonds melk kon halen bij boeren. Na

de oorlog werkte Marten zelf bij het GVB. Hij begon als elektricien in 1950, en bleef tot in de jaren '70 werkzaam bij de technische dienst. Toen het GVB gereorganiseerd werd, werd hij overgeplaatst naar de werkplaats bij de Sloterplas. Hij bleef wel dagelijks met de pont reizen, ook toen hij later voor de gemeente ging werken. Hij kende de oude schippers nog van vroeger, en beleefde de komst van nieuwe ponten en veranderende passagiersstromen van dichtbij.

Over de pont, GVB en werf

De pont had tijdens de oorlog een cruciale functie; het was een van de weinige manieren om van Noord naar de rest van de stad te komen. De Duitsers hielden de dijk bezet, waardoor vervoer over land vrijwel onmogelijk was. De pontmedewerkers genoten zodoende een uitzonderingspositie – Martens vader werd niet naar Duitsland gestuurd om te werken, omdat hij nodig was voor het functioneren van de pont.

Tijdens de oorlog was er grote schaarste. Kolentransporten stopten, maar in de bunkers van de ponten lagen nog kolen. Martens vader had zo een handeltje: in ruil voor kolen, die hij naar de bakker bracht kreeg hij brood. Ook bracht hij gasolie naar de boeren om te ruilen voor voedsel.

Na de oorlog veranderde veel. Grote ponten werden verkocht aan o.a. Schotland. Kleine ponten werden ingevoerd, maar dat bleek een fiasco – de zogeheten 'gele landingsvaartuigen' waren onpraktisch en zelfs gevaarlijk. Kleppen werkten slecht, mensen liepen tegen elkaar op bij het op- en afstappen, en de schippers konden de passagiers amper zien. Er ontstonden soms gevaarlijke situaties waarbij kleppen losraakten of mensen die over deze kleppen heen sprongen.

Jouw buurt in Noord van toen

Marten groeide op in de Vogelbuurt in Noord. In zijn jeugd woonde hij met zijn familie in een kleine woonark uit 1949. De buurt was destijds overzichtelijk en relatief rustig. De huizen waren klein, iedereen kende elkaar en er was sprake van saamhorigheid. Er stonden meerdere kleine fabriekjes. Er was een jachtwerf en een bakker die dankzij de hulp van Martens vader kon blijven bakken. Tijdens de oorlog bood het huis ook onderdak aan familieleden die op de vlucht waren of zonder woning zaten. Er was ook een evenementenhal, waar o.m. de opnames voor 'Kinderen voor Kinderen' plaatsvonden.

Soms was er stankoverlast door nabijgelegen fabrieken zoals de kunstmestfabriek bij Tuindorp. Afhankelijk van de windrichting rook je die lucht

ook in de Kanariestraat. En toen de afvalverbranding op gang kwam, viel er soms roet op auto's en zelfs op kleding. Marten herinnert zich zelfs spatjes op zijn auto die roestplekken veroorzaakten.

Jouw buurt in Noord van nu

In de afgelopen decennia zag Marten zijn buurt drastisch veranderen. Zijn eigen woonark heeft hij vergroot, en hij woont er inmiddels al 41 jaar. De buurt is gemoderniseerd, maar ook volgebouwd met woontorens en hotels. Op de Asterweg alleen al zijn meerdere hotels verschenen, waaronder het opvallende 'Cabin Hotel' tegenover de bouwmarkt. Volgens Marten zijn er nu zelfs meer hotelbedden dan woningen in het gebied rondom Buiksloot.

De bewoners zijn ook veranderd. Nieuwe burens kent hij minder goed, al is er nog jaarlijks een buurtfeest. Hij merkt op dat het karakter van de pontgebruikers veranderd is; ze zijn gehaaster, soms zelfs agressief. In zijn tijd als vaste pontreiziger kende hij de schippers nog bij naam, nu is het contact veel vluchtiger. Tot slot spreekt Marten over de veranderde luchtkwaliteit en de omgeving. Waar vroeger nog fabrieken stonden, zijn nu horeca en hotels. Maar de wind neemt nog steeds af en toe de geur van de kunstmestfabriek mee. Hoewel het gebied nu hip is, herinnert hij zich nog levendig hoe het vroeger was: ruwer, eenvoudiger – maar met een sterke onderlinge band.

PAUL VAN DIJK (1961)

Zijn woonhuis staat sinds zeven jaar in Tuindorp Oostzaan. Toen hij nog bij Centraal Station werkte bij de rondvaart, nam hij de pont naar zijn werk. Nu *is* de pont zijn werk. Hij werkt nu al meer dan drie jaar bij het GVB als schipper.

Paul vertelt gepassioneerd over het vakmanschap dat bij het varen van een pont komt kijken: bijvoorbeeld hoe de complexe bediening – twee schroeven die je met twee handen moet besturen – veel oefening en gevoel vereist. Niet iedereen kan het. "Een kwart van de mensen stopt binnen een maand", vertelt hij.

Paul is geen anonieme schipper. Hij herkent de mensen, begroet ze. De pont is voor hem letterlijk én figuurlijk een verbindende factor in de stad.

Foto: Jaap van den Beukel

Zijn relatie met de PONT

Paul heeft een duidelijke, warme en langdurige relatie met de pont. Wat begon als een manier om dagelijks naar zijn werk te komen toen hij nog bij Centraal Station werkte, groeide uiteindelijk uit tot zijn eigen werkplek. Hij maakte de overstap van de rondvaart naar het pontvervoer en werkt nu al meer dan drie jaar als schipper bij het GVB.

Vroeger gebruikte Paul de pont als reiziger, toen hij in Noord woonde en in de stad werkte. Eerst móest hij de pont nemen, daarna werd het varen met de pont zijn passie, een vak waarbij veel vakmanschap komt kijken. Maar Paul is met zijn technisch inzicht op zijn plek als schipper én trots op zijn vak. Hij heeft respect voor de geschiedenis van de pont en de collega's die er al jaren werken. Hij deelt anekdotes en weetjes – zoals dat er ooit dagelijks een lijnbus op de pont meevoer – en kan zich niet voorstellen dat Amsterdam geen ponten meer zou hebben. Paul voelt zich deel van iets groters, iets dat hoort bij de ziel van de stad.

Werken op de pont

Paul werkt al meer dan drie jaar als schipper/kapitein bij de GVB op de pont. Hij begon via een uitzendbureau en is daarna als zzp'er aan de slag gegaan. Hij vaart meerdere dagen per week, op onregelmatige tijden, en heeft een uitgebreid vaarbewijs inclusief radar- en marifoondiploma. Zijn ervaring op het water is breed: van werken op zeilschepen en de zeevaart tot rondvaarten en nu op de pont. Het besturen van een pont is een technische uitdaging, vooral omdat de besturing met twee handen gaat en tegengesteld werkt. Hij vertelt met enthousiasme over de technologie, zoals de radar, elektronische kaarten en transponders. Veel van zijn collega's zijn afkomstig uit de visserij en zijn bij de pontveren een tweede carrière begonnen.

Wonen in Noord – toen

Paul woont in Tuindorp Nieuwendam, een wijk met een dorps karakter. Veel mensen wonen er al heel lang, onder wie zijn buurman die er al 30 jaar woont en zijn buurvrouw Truus die er haar hele leven tot haar 83e woonde. Paul beschrijft een hechte gemeenschap waarin mensen elkaar kennen, hoewel hij ook merkt dat sommige bewoners niet snel contact maken. Het duurde lang voor hij zich echt thuis voelde in de wijk. Vroeger was het er rustig en was parkeren geen probleem.

Wonen in Noord – nu

De buurt is aan het veranderen. Er komen nieuwe bewoners bij en er is meer drukte van auto's en bezoekers. Sinds kort is er betaald parkeren ingevoerd, wat voor rust heeft gezorgd. Paul ziet ook nieuwe voorzieningen en hippe plekken opkomen, zoals een skatecafé en de wijk bij de haven. Hij merkt dat jonge mensen sneller contact maken dan de oudere bewoners. Ondanks de veranderingen voelt hij zich nog steeds thuis in Noord. Hij waardeert het dorpse karakter, de stilte, en tegelijkertijd de nabijheid van de stad.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

KUNSTWERK

TUSSENRUIMTE

Pont-strandstoel

Geplaatst aan de kade van het IJ, waar de ponten heen en weer varen tussen het centrum en Noord. Het frame bespannen met geweven kassabonnetjes, een consumptie-epos gevangen in inkt en papier. Een strandstoel als tussenruimte. Een fragiel weefsel van papier balancerend tussen grofvuil en kunst, tussen boodschappen en vakantiegevoel, tussen pendelaars en toeristen, tussen vertrek en aankomst, tussen het alledaagse en een snipperdag.

Materiaal en werkwijze

Stoelframe: gevonden in de berm van de Landsmeerderdijk in Amsterdam Noord. Zitting: vervaardigd uit kassabonnetjes (Lidl, Action, Albert Heijn, Plus, etc). Techniek: de bonnetjes zijn gesponnen tot papierdraden, die vervolgens op een weefgetouw zijn verwerkt tot een nieuwe stof.

Mijn inspiratie

De overtocht op de pont – dieervaart en vult ieder persoon op een eigen manier in. Kapitein Paul vaart je naar de overkant, in Noord. Hij heeft zijn tussenruimte, boven in de stuurhut, de stuurcabine. Daar bestaat zijn ruimte uit techniek, snelheid, tijdschema's, het signaal van aankomst en vertrek. Beneden vullen wij als passagiers onze tussenruimte in met de telefoon, naar buiten kijken, wegdromen of gluren naar een medepassagier. "Een vakantiemoment" zoals een vriendin van mij het noemt. Een moment van je overgeven, het tussenmoment van het centrum naar Noord.

In mijn kunstwerk heb ik de verhalen van Paul laten terugkomen in de techniek en de vaarroutes waar hij enthousiast over vertelt. Een mooi vak, een pont varen. Martens en Jans verhalen, die allebei een levenslange band hebben met de pont en leven op een woonark en de ander een huis in Noord, komen terug in het materiaal van het weefsel, gesponnen kassabonnetjes. Beiden hebben een deel van hun werkzame leven reparaties en onderhoud aan de pont verzorgd. Een tijd van saamhorigheid en staken,

avonturen in hun jonge jaren in Noord, geboren in de oorlog met verhalen over 't Ponthuys en het rantsoen "op de bon gezet".

De vrijwilligers van het Museum Amsterdam Noord wil ik bedanken voor hun enthousiaste hulp bij het verzamelen van kassabonnetjes voor dit kunstwerk.

Hedwig van der Zwaal, (1971) – Amsterdam Noord – weefkunstenaar. Als zodanig betrokken bij diverse initiatieven en organisaties, waaronder stichting Leidse Deken. Wil zowel ambacht als het gebruik, produceren en verwerken van wol en linnen een nieuwe impuls geven.

SHELL

In de Buiksloterham, aan de oever van het IJ is al vanaf 1904 een oliedepot gevestigd. Die olie is afkomstig uit Nederlandsch-Indië. In 1914 opent de Bataafse Petroleum Maatschappij, dochteronderneming van Shell, daar een klein laboratorium. Er worden opslagtanks gebouwd en zeven proeffabrieken. In 1917 wordt er ook het nooddorp 'Erica' gebouwd, bekend als *'de sinaasappelkistjes'* van Wibaut.

Na de WOII breidt Shell snel uit en koopt ook de Tolhuistuin, die dan voorlopig niet meer toegankelijk is voor de 'gewone' burger. In 1970 wordt de kantoortoren vlak bij de pont geopend.

Het voormalige Shell-terrein is nu een woonwijk, Overhoeks. Wat is er over van de Shellgebouwen? De kantoortoren is nu de ADAM-toren. In het Groot Laboratorium kwam broedplaats A-Lab en huist sinds 2016 de Hogeschool voor de Kunsten. De Shell-kantine is nu restaurant en evenementengebouw van de Tolhuistuin (THT).

Foto: Jaap van den Beukel

MONOLOG

GROOT LAB / SHELL

Goedendag! Of is het al goedenavond? Ik ben nooit goed geweest in de klok. Dat komt omdat ik nooit ergens naartoe moet of op tijd hoeft te zijn. Bovendien was ik decennialang dag en nacht open. En die proeffabrieken hierachter ook. Er was hier altijd werk aan de winkel, 24/7. Dat proces van destilleren mocht geen moment stilvallen. Dan had je 't verkloot. Dus ja, dan sta je altijd aan, of het nu licht is of donker. Maar we hadden wel gescheiden ingangen voor hoger en lager personeel. Bizar. Niet? Maar dat was ooit. Ik sta hier al sinds 1929. Dat is bijna een eeuw. Een hele eeuw! Nu is alles anders, hoor. Veel gelijkwaardiger. Tegenwoordig werken hier evenveel vrouwen als mannen. Of nou ja, niet helemaal. Maar we gaan wel de goede kant op.

Wacht, ik zal me even voorstellen. Mijn naam is Groot Lab. Het overgrote gedeelte van mijn bestaan was ik hét laboratorium van Shell, een van de grootste wetenschappelijke onderzoekscentra van de multinational. Van meet af aan wordt hier binnen bij mij – in de laboratoria – gesleuteld en geëxperimenteerd met nieuwe technologieën voor de energiesector.

Ik heb drie vleugels, vijf bouwlagen, twee grote trappenhuizen en waar ik extra trots op ben zijn de glas-in-lood ramen van Max Nauta. Alleen al daarvoor moet je hier eens binnenlopen.

Die glas-in-lood ramen, dat is mijn make-up. Zoals jij oorschaduw op hebt, oorbellen in, of een diamant in je neus. Een van de glas-in-lood ramen is een oorlogsmonument. Uit 1947. Voor de werknemers van de Bataafsche Petroleum Maatschappij, die zijn omgekomen in de Tweede Wereldoorlog. Ja, ja. Maar echt mooi. Een feniks die uit vlammen opstijgt met de tekst: 'Gij zijt tot vrijheid geroepen'. Dat klinkt misschien wat pathetisch. Maar ik put daar dagelijks veel kracht uit, hoor.

De Badhuiskade. Dat is mijn adres. Die naam komt van het grote openluchtwembad in het IJ, dat lag hier tot een paar jaar vóór mijn komst. En

Foto: Stadsarchief Amsterdam

een paar eeuwen daarvoor was hier het beruchte Galgenveld. Maar daarover later meer. Maar dat buitenbad, man, wat was dat mooi! En groot. Hier dus gewoon aan de oever, in de openlucht. Echt fantastisch! Mannen én vrouwen waren welkom, wat sowieso bijzonder was, in die tijd. Want normaal waren badhuizen gescheiden voor mannen en vrouwen, net als in de hamam. Daar kun je je nu niets meer bij voorstellen, maar het was echt een schande als vrouwen alleen al blote armen en benen hadden in de buurt van een man. Zie je het voor je? Zo truttig was het hier destijds in ons landje!

Het zwembad was enorm populair, toch moest het helaas in 1926 alweer de deuren sluiten. Daarna werd het terrein verkocht aan SHELL. Of ja eigenlijk dus toen nog de Bataafse Petroleum Maatschappij.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

Hier achter mij, voorbij de proeffabrieken en de opslagtanks, en naast Obelt, dat buitenbad, daar lag Ericadorp. We praten over 1917, ook ver voor mijn tijd. Het eerste nooddorp in Noord gebouwd dankzij Floor Wibaut. Daar komt die leus vandaan: 'Wie bouwt? Wibaut!' Ja, grappig. Die huisjes waren zo simpel, en allemaal van hout, dat ze de bijnaam 'de sinaasappelkistjes van Wibaut' kregen. Het waren een soort barakken. En de gezinnen waren groot, groter, grootst. Soms wel tot de twaalf, dertien kinderen per gezin. Tussen de huizen, de tuintjes, de katjes en de lammetjes hing de was te drogen en speelden de kinderen tikkertje of verstoppertje. Voor de veiligheid had het dorp een eigen brandweerpost met zo'n schattig soort ladderwagentje. Het was net een speelgoedautootje. Veel te primitief om een grote brand te blussen. Twaalf jaar later in 1929 zijn alle houten huisjes afgebrand.

De jaren daarna, in de WOII, heeft ook SHELL het voor zijn kiezen gekregen. De Britten hebben alle olietanks moeten opblazen, en allerlei onderzoeksresultaten zijn verbrand, zodat ze niet in handen van de Duitsers kwamen. Vreselijke ellende.

Maar na de oorlog gaat het Shell weer voor de wind. De Tolhuistuin was al gekocht door Shell. Toen mocht de 'gewone burger' er niet meer komen.

Daarvoor was de tuin populair geweest onder de betere kringen van Amsterdam, maar in 1912 werd een deel opgeofferd aan de verbreding van de Buiksloterweg. En tijdens WOI raakte de tuin in verval. Dus Shell heeft zich over de tuin ontfermd, kun je wel zeggen. Alleen was die toen alleen nog maar toegankelijk voor de werknemers van Shell. Gelukkig is dat nu anders. Zo gezellig hier. Al is dat ook pas sinds kort hoor met een parkje, bankjes, wandelen met de hond, kussende stelletjes, voetballende kinderen, silent disco, rolschaatsen, kung fu in de open lucht, een café, een patatkraam, ijsjes. Er is zelfs een Holland Experience.

Maar heel vroeger stond hier een herberg. Het Tolhuis. Het dankt zijn naam aan de tol die moest worden betaald om de Buikslotervaart op te mogen. Reizigers kregen er typisch 17e-eeuwse Amsterdamse kost te eten, zoals haring, worst, brood. Even wegspoelen met veel bier of Rijn-wijn. Eenmaal verzadigd konden de gasten overnachten in de herberg. Dat moet een lugubere ervaring zijn geweest, met iets verderop, op het Galgenveld de bungelende lijken van ter dood gebrachte misdadigers.

Soms krijg ik bezoek van Elsje. Elsje Christiaens. Zij is mijn vriendin. Die komt alleen maar 's nachts langs hoor. Overdag verandert ze in een brug en lopen mensen over haar heen. Kijk, daar over het Buiksloterkanaal naar de Tolhuistuin ligt de brug, met haar naam op de reling. Dat is haar lot, ben ik bang. Dat mensen over haar heen lopen. Daarom probeer ik 's nachts een beetje lief voor haar te zijn, zodat ze overdag al die mensen kan dragen.

Kennen jullie het verhaal van Elsje?

Is wel tragisch hoor. Een meid uit Denemarken, die amper een maand in Amsterdam woonde. En zo jong met haar 18 jaar ter dood veroordeeld omdat ze haar hospita vermoord zou hebben. Krijg nog tranen in mijn ogen, als ik eraan denk. Ik kan je vertellen, dan beginnen alle kranen in dit gebouw tegelijk te druppelen. Terwijl ze handelde uit verweer hè. Want die hospita was geen gewone hospita. Dat was natuurlijk een hoerenmadam die Elsje wilde dwingen tot dingen, om de huur te betalen. Maar Elsje weigerde en duwde de madam van de trap. Tja, dezelfde dag nog kreeg ze haar doodvonnis: gewurgd op de Dam en opgehangen hier op het Galgenveld.

Ik wou dat ik iets voor haar had kunnen doen. Maar dit is eeuwen geleden, hè. In de tijd van Rembrandt, 1664 zoiets. Hij is naar de overkant gevaren en heeft haar toen getekend. Dat kunstwerk hangt nu in het MOMA. In New York.

Foto: Jaap van den Beukel

Weet je... Een dagje Galgenveld was in die tijd een van de meest populaire uitjes voor het 17e-eeuwse Amsterdamse gezin. Ja echt waar! Gezellig hoor. Maar ook toen het Galgenveld al lang en breed verdwenen was, was dit gebied echt een plek voor dagjesmensen uit de stad. Die kwamen hier wandelen, picknicken. In het Volewijckspark. Een prachtig groot park, hoor. Helaas moest het ruim baan maken voor de IJ-tunnel. Dat was in 1967. Er is toen zoveel kapot gemaakt hier. Voor een tunnel! Oh mijn god, als ik daaraan denk, beginnen alle kranen in het gebouw weer te druppelen.

In 1971 opent het beroemde kantoorgebouw hiernaast zijn deuren, Toren Overhoeks. Waar de woonwijk met de luxe appartementen nu naar vernoemd is. In 1966 start de bouw van dit bijna 80 meter hoge gebouw, dat gedragen wordt door bijna 400 funderingspalen. Door zijn diagonale ligging ten opzichte van het IJ krijgt het de naam 'Overhoeks'. Tegenwoordig heet het de Adamtoren.

Daar, boven op het dak kun je nu schommelen. Met een waanzinnig uitzicht over Amsterdam. Maar je moet geen hoogtevrees hebben.

Tussen 2005-2008 is het hele Shell-terrein hierachter met de grond gelijkge maakt, na de verkoop aan de gemeente. Jarenlang was het een desolaat braakliggend terrein. Overal poep en ik heb zelfs iets gehoord over een lijk. Maar of dat waar is... Nu wordt het voormalig Shell-terrein een woonwijk voor rijke mensen. Of dat is het eigenlijk al. Vooral veel expats ben ik bang.

In 2011 word ik gekraakt door de Occupybeweging. De oud-medewerkers die vonden het echt heel erg dat dit gebeurde met mij. Burgemeester Eberhard van der Laan laat mij ontruimen. Vanaf 2013 vestigt broedplaats A Lab zich in mijn rechter voorvleugel. Daarnaast komt een jaar later het Clink Hostel. Van negen karakteristieke Shellgebouwen zijn er drie behouden: de kantoortoren Overhoeks, de kantine (nu restaurant) en ik, het Groot Lab. Maar op het hoogtepunt van Shell, zo in de jaren zeventig/tachtig, stonden hier bijna vijftig gebouwen! Ik was slechts een van de vele.

Ja, ik mis ze wel, de oud-medewerkers. Voel me wat vervreemd van mezelf, met al die toeristen! Maar ik ben nooit alleen. Het is ook best gezellig en een tikkeltje exotisch met al die duizend-en-een talen en verhalen. En het nieuwe Shell-gebouw, de Energie Transitie Campus, staat hier vlakbij. Dat enorme gebouw aan het IJ met al die ramen die 's avonds licht geven. Dus nee, mij vergeten? Dat zullen de medewerkers van Shell niet snel doen.

Foto: Jaap van den Beukel

FOCCO BIJLSMA (1950)

Zijn vader werkt vanaf 1938 bij Shell en zo groeit Focco op in en rond de dienstwoning aan de Grasweg. Hij doet de LTS aan de Meeuwenlaan en kan daarna meteen aan de slag bij Shell. Veertig jaar werkt hij bij Shell, voornamelijk in de proeffabrieken. Een levenlang Shell.

Mijn relatie met Shell

Ik groeide op op het Shellterrein, aan de Grasweg, omdat mijn vader er werkte. Later ben ik via mijn broer bij Shell terechtgekomen. Ik ben begonnen in de bedrijfskeuken. Daarna heb ik nog verschillende functies vervuld, onder andere in het laboratorium en later in de productie. Het was soms zwaar werk, maar ik heb er veel geleerd. Shell bood zekerheid, en je rolde er vanzelf in. Voor je het wist, hoorde je bij de Shell-familie.

De leefomgeving van Shell

Shell was groot en internationaal, maar toch sociaal. Er waren sportclubs, personeelsfeesten en gezamenlijke activiteiten. Ik herinner me de grote kantine waar iedereen samenkwam – van kantoormedewerkers tot fabrieksarbeiders. Dat gaf verbondenheid.

Veel collega's reisden dagelijks naar het werk met de boot vanaf Centraal Station richting de fabriek. Shell regelde dat vervoer speciaal voor het personeel. Het bedrijf zorgde goed voor zijn mensen: het voelde als een gemeenschap op zichzelf.

Mijn thuissituatie vroeger

Ik ben opgegroeid in Amsterdam-Noord, in een arbeidersgezin. De buurt was hecht: iedereen kende elkaar, en er werd veel buiten geleefd. Vaak werkten meerdere familieleden bij dezelfde fabriek; zo ging dat in die tijd. Mijn broer werkte dus ook bij Shell, waardoor werk en privé vaak door elkaar liepen, want de fabriek was een belangrijk onderdeel van ons dagelijks leven.

Mijn thuissituatie nu

Tegenwoordig woon ik in Purmerend. De buurt is erg veranderd: de oude arbeiderswoningen zijn opgeknapt en vaak onbetaalbaar geworden. Veel oude bekenden zijn verhuisd of overleden. Toch voel ik nog altijd verbondenheid met die tijd en met Shell. De collega's, de sport, de uitjes en de dagelijkse gang naar de fabriek hebben mijn leven sterk gevormd. Ik kijk daar met warmte en trots op terug.

Foto: Jaap van den Beukel

ROB HAFKAMP (1942)

Als kleuter van vijf komt Rob in de Merelstraat in Noord te wonen. In 1968 krijgt hij een woning in de Molenwijk. Van 1966-1970 werkt hij als wetenschappelijk fotograaf bij het zoölogisch museum. Daarna presenteert hij onderzoeksresultaten bij het Antonie van Leeuwenhoek. Vanaf 1977 doet hij dat bij Shell in Amsterdam-Noord in een gebouw naast het Groot Lab, als hoofd audiovisuele dienst.

Mijn relatie met Shell

Ik ben in 1962 bij Shell begonnen. Eigenlijk wilde ik naar de KNSM om te varen, maar via een kennis kwam ik bij Shell terecht. Ik kon daar direct aan de slag en kreeg er mijn eerste vaste baan. Ik werkte op verschillende afdelingen. In het begin vooral hand- en spandiensten, later ook als operator in de fabriek. Het was hard werken, maar Shell bood zekerheid en doorgroeimogelijkheden. Uiteindelijk ben ik er mijn hele werkzame leven gebleven.

De leefomgeving van Shell

Shell was een groot bedrijf met veel verschillende afdelingen en honderden mensen in dienst. Toch voelde het vaak kleinschalig, omdat je met vaste collega's werkte en elkaar tegenkwam in de kantine of bij de sportvereniging. Er werden ook sporttoernooien en uitjes georganiseerd. Het bedrijf had een eigen personeelsboot waarmee werknemers vanaf Centraal Station naar de fabriek reisden. Shell was streng maar sociaal: je moest je aan regels houden, maar er was ook aandacht voor ons. Het bedrijf zorgde goed voor zijn werknemers.

Mijn thuissituatie vroeger

Ik ben geboren en getogen in Amsterdam-Noord. We woonden met ons gezin in een eenvoudige arbeiderswoning. Het was een hechte buurt, waar iedereen elkaar kende en waar veel mensen bij de fabrieken werkten. Het was vanzelfsprekend dat je na school ging werken. Varen leek me mooi, maar Shell bood zekerheid. Mijn werk en mijn thuissituatie waren daardoor sterk met elkaar verweven: veel burens en bekenden werkten ook bij Shell of bij andere bedrijven in de omgeving.

Mijn thuissituatie nu

Tegenwoordig woon ik in Purmerend, maar wat is Noord veranderd! Veel van mijn generatie is verhuisd of overleden, en de sociale samenhang is minder sterk dan vroeger. Toch voel ik me nog verbonden met die tijd. Mijn werk bij Shell heeft een groot deel van mijn leven bepaald. Ik heb er stabiliteit gevonden, vriendschappen opgebouwd en herinneringen gemaakt die me altijd bijblijven.

KUNSTWERK

SHELL IN TRANSITIE

"Je kunt geen toekomst laten groeien zonder het verleden onder ogen te zien."

Dit olievat – ooit een symbool van fossiele macht – is nu bedekt met laboratoriumformules en zeeschelpen, en omgevormd tot een plantenbak. Het vertelt over Shells verleden, de formules en schelpen weerspiegelen het heden, en de bloemen wijzen naar een toekomst waar we op hopen. Het verhaal van Shell is gelaagd: van verleden naar heden tot de mogelijkheden die voor ons liggen. Dit werk is niet louter decoratief; het is een stille confrontatie – en een uitnodiging om je voor te stellen wat er daarna komt.

Voor dit kunstwerk gingen we in gesprek met twee oud-medewerkers van Shell. Stukjes uit deze verhalen zijn verwerkt in het kunstwerk. Quote Focco: *'Kolenvergassing was mijn favoriet, ik weet de formules nog.'* Het kunstwerk laat dan ook het verleden van Shell zien met een kritische noot naar o.a. de winning van fossiele brandstoffen, maar verwijst ook naar alle duurzame plannen waar Shell aan werkt in het kader van de energie transitie. Bijvoorbeeld, duurzame kerosine voor vliegtuigen en een superlader voor vrachtwagens. Met dit kunstwerk hebben we een eerlijk en authentiek verhaal verteld."

Marializa (1984) is een autodidactisch kunstenaar uit Iran, die in Nederland woont en werkt. Hoewel ze jarenlang als advocaat in Iran werkte, bleef kunst in stilte in haar leven – het werd een toevluchtsoord en een privétaal in crisismomenten. Ze creëert vanuit intuïtie en emotie. Haar werk bevat vaak terugkerende vormen – ogen, duisternis, eenzaamheid – als symbolen van identiteit, waakzaamheid en innerlijke zoektocht. Ze verkent schilderkunst, tekenkunst, beeldhouwkunst en mixed media. In haar benadering durft ze het perspectief letterlijk en figuurlijk te kantelen, waarmee ze de toeschouwer uitnodigt opnieuw te kijken. Voor Marializa is kunst geen performance – het is een stille dialoog met de ziel.

Nienke Bronk (1980) is kunstenaar, ontwerper en docent. In haar werk is ze op zoek naar het weergeven van de waarheid. Authenticiteit staat daarbij centraal met veelal verwijzingen naar de natuur, zowel flora en fauna, als de menselijke natuur met al haar (on)hebbelijkheden. Ze experimenteert het liefst met verschillende materialen en toepassingen: cyanotypie, aquarel, hout, textiel en keramiek.

NDSM

Eind 19e eeuw start de NSM-scheepswerf aan het Oosterdok, op de plek waar vroeger de VOC haar schepen bouwde. Begin 20e eeuw steken de enorme schepen zo diep bij tewaterlating dat het Rokin onder water komt te staan. Er moet worden omgezien naar een grotere locatie. In 1922 maakt de werf de sprong over het IJ.

In 1946 besluiten de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij (NSM) en de inmiddels in 1920 aan de westzijde neergestreken Nederlandsche Dok Maatschappij (NDM) te gaan samenwerken. Zo ontstaat de Nederlandsche Dok- en Scheepsbouw Maatschappij (NDSM), dat later de grootste en modernste scheepswerf van Nederland wordt. De grootste mammoettankers worden er in twee delen gebouwd die, ná de tewaterlating, op het IJ aaneen gelast worden.

Door de vraag naar steeds grotere schepen, de beperkte ruimte in de sluizen van IJmuiden, geleden verliezen, lageloonlanden (overheidssubsidies desondanks) en door gedwongen fusies lukt het niet de scheepsbouw voor Amsterdam te behouden. In 1979 worden zowel de scheepsreparatie- als de scheepsbouwafdeling van de NDSM beëindigd.

De werk wordt overgenomen door de nieuwe Amsterdamse Droogdok Maatschappij (ADM) en er wordt een doorstart gemaakt met 400 werknemers van de NDSM onder de naam Nederlandse Scheepsbouw Maatschappij (NSM). In 1984 eindigen beide bedrijven in een faillissement.

Nadat het terrein jarenlang heeft braakgelegen wordt het gekraakt. Tegenwoordig is het een hotspot voor ambachtslieden, start-ups en kunstenaars. Ook wordt het gebruikt voor vlooiemarkten en festivals zoals Amsterdam Dance Event (ADE) en DGTL.

Foto: Jaap van den Beukel

NDSM / GROOTE LOODS

De trots van de ontwerpers, dat was ik. 'De groote loods'. Later bekend als de Scheepsbouwloods. Ik kreeg destijds heel veel bekijks. Ze kwamen van heinde en verre om mij te bewonderen.

De Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij – de NSM – is geboren op Oostenburg. Maar de werf groeide zo hard, als een gulzig kind, dat zo snel mogelijk volwassen wilde worden. De werf werd te klein en in 1917 maakten we de sprong naar de Noordelijke IJ-oever. Hier dus.

En vanaf toen ging het de Amsterdamse haven jarenlang voor de wind. Duizenden Amsterdammers vonden werk hier bij mij in de scheepsbouw, binnen en buiten deze loods. Al in 1933 was de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij een van de grootste scheepswerven ter wereld. Tot de oorlog. De Duitsers hebben hier flink huisgehouden. Ze pikten ook de grote boten in. Autobussen, tramwagens, fietsen, textiel. Alles wat maar van nut kon zijn werd weggesleept. En ze maakten alles kapot. In de week van 22 september 1944 bliezen ze alles op: motoren, schaaftbanken, boormachines. Dit hele gebied was één grote puinzooi. Geknakte hijskranen, verwrongen staal, kraanbanen, roestige balken, half afgebouwde schepen, allemaal aan gruzelementen door de moffen. Van die kraanbanen is niets meer over. Wel ligt er nog een stuk van de goot hier in de Scheepsbouwloods, de klinkgoot. Zes meter. Klein stukje maar hoor.

Ik kwam ook niet ongeschonden uit de strijd. Deze loods raakte zwaar beschadigd, alle ruiten waren gebroken. Het verfmagazijn is in de fik gegaan; ook het archief onder helling 4 die was aangestoken door het verzet. Een paar weken later vielen de elektriciteitscentrale en de gasfabrieken uit. Post en telefoon werkten niet meer. Vuilnisophaal was gestaakt. Riolen stroomden over. En daarna was Amsterdam de hele winter een koude, donkere stad, waar geen tram of bus meer reed.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

Maar een half jaar later in de zomer van 1945, konden de Amsterdammers hun zakken vullen met hemelse waar: sigaretten, kauwgomballen. Elf trams reden weer, vliegtuigen vlogen weer, en de scheepswerf was weer volop in bedrijf. We gingen samen met de NDM en vanaf dan heten we de Nederlandsche Dok- en Scheepbouw Maatschappij NDSM. In de jaren '50 maak ik opnieuw deel uit van de grootste scheepswerven ter wereld.

Geen beter leven dan een buitenleven op de werf, maar wel alleen voor échte kerels. Al werden die grote kerels, van de kade af gezien, net play-

mobilpoppetjes, daar hangend aan de romp of de achtersteven. Ik heb er nogal wat zo in het water zien vallen. Ik kan je vertellen. Een wonder als je dat overleefde. Van zo'n hoogte is het wateroppervlakte net beton.

Helmen droegen ze ook niet. Soms viel zo'n pijp op je kop of kwam er een hamer uit de lucht vallen, nou dan zat je voor de rest van je leven in een rolstoel. Ja dat kwam ook voor. Helaas. En de Arbo? Hadden ze nog nooit van gehoord.

Om maar niet te spreken van al die olietankers. Die moesten dan schoongemaakt worden. Al die schepen zaten vol asbest. Je wil niet weten hoe smerig dat was. Dan viel er weleens een vracht met bijvoorbeeld mais om. Daar kwamen honderden duiven op af. Nou als ze niet meteen dood van het dak vielen, gaven ze daarna nog twee weken licht. Dat heb ik van horen zeggen, hoor. Van een kleinzoon van een van de arbeiders, Richard. Maar die asbest kwam natuurlijk wel in de longen van de mannen. En de bobo's hadden geen idee, of toch wel. Want dan moesten ze volle melk drinken want dat zou helpen tegen die giftige stoffen. Nou je kunt drinken wat je wil, maar je drinkt geen melk met je longen hè. Je geeft me te doen hoeveel niet ouder dan vijftig/zestig werden door dat heftige werk. Zoals de opa van Richard.

Ieder gebouw sterft tweemaal, wordt weleens gezegd. Eerst als het wordt afgebroken. Dan als het door de laatste van zijn tijd wordt vergeten. Toen ADM-failliet ging – de Amsterdamsche Droogdok Maatschappij – moest ik lijdzaam toezien hoe de kogel mijn broertje afbrak. Want dat was de ADM voor mij. Mijn broertje. Bakstenen kunnen natuurlijk geen kinderen krijgen. Maar ik had hem graag geadopteerd als 't ware.

Maar hij is echt weg. Helemaal met de grond gelijkemaakt tot er geen kruiel van over was. Wat een verwoesting. Bijna erger dan wat de Duitsers hadden gedaan.

Maar de ADM leeft toch een beetje in mij voort hoor.

De doopplechtigheid van een schip was wel altijd een enorme happening. Gejuich, getoeter, tromgeroffel. Een fles champagne tegen de romp, altijd door een 'dure' mevrouw, en dan gleed zo'n gevaarte van 200 meter lang en 80.000 ton van de helling. En dat gaf een golfslag! Vaak stonden er hele schoolklassen bij te kijken. Eén keer werd een kind dat op de kade stond overspoeld door een grote golf en zo het water in getrokken. Die is wel weer uit het water gevist hoor. Maar ik bedoel maar.

In de jaren '70 kwamen de gastarbeiders, eerst de Grieken en Joegoslaven, daarna de Italianen enz., toen de Marokkanen en de Turken. Nou toen kon menig Amsterdammer wel inpakken. Want te duur hè. Niet hun schuld, van die gastarbeiders. Nee, de bobo's wilden gewoon voor een dubbeltje op de eerste rij. Maar de clubliefde was toen wel over.

Het werd steeds minder met de scheepsbouw. Japan en Korea namen het over. Veel goedkoper daar natuurlijk. Dus massaal werd er ontslagen. Ja als je de ziel van een club eruit haalt, dan gaat een stuk van jezelf ook kapot.

Het ritme van het klinken klonk als muziek in mijn oren. Dat mis ik nog wel eens hoor. Nu klinkt de werf heel anders. Het is ook geen werf meer natuurlijk. Na de teloorgang van de werf heeft het nog jarenlang braakgelegen. Maar NDSM heeft zichzelf opnieuw uitgevonden eigenlijk. Nu leeft het hier wel weer dankzij de festivals, de vlooiemarkten, de cafés. Er gebeurt hier zoveel! Ook deze loods is helemaal opgebloeid met de kunststad en de kunstenaars die in mij huizen. Al die dingen die hier ontstaan. Waanzinnig!

DE SCHEEPSBOUW-WERF

wyze : o dierbaar plekje grond

O dierbaar plekje grond,
waar eens dit schip op stond,
O Scheepsbouw-werf!
Waar 't lied des arbeids klonk
By zwaar werktuig-geronk
Is 't nu zoo akelig stil,
O Scheepsbouw-werf!

Foto: Jaap van den Beukel

RUUD VAN DER SLUIS (1946)

Hij is geboren in Tuindorp Oostzaan. Als kind droomt hij al van varen op zee, geïnspireerd door zijn stripheld kapitein Rob. Maar zijn vader, ook NDSM'er, meldt hem aan bij de interne opleiding voor scheepsmeubelmaker. Op zijn vijftiende begint Ruud bij NDSM als 'scheepsbeschieter', de timmerman van het scheepsinterieur. Hij werkt er vier jaar tot hij in militaire dienst moet.

Relatie met NDSM

Maandag 3 maart spraken we met Ruud van der Sluis en Ans Barning, beiden oud-medewerkers van NDSM. Ans werkte op kantoor en Ruud op de werf. Tegenwoordig dragen ze samen verantwoordelijkheid voor Stichting NDSM herleeft.

Terwijl Museum Amsterdam Noord zich vooral richt op het culturele en historische erfgoed van de wijk of op de maritieme verhalen in brede zin, concentreert *Stichting NDSM herleeft* zich specifiek op de geschiedenis van de werf zelf, de scheepsbouw en de zware industrie die daarmee samenhangt. Ook legt de stichting de nadruk op wat er op en rond de werf gebeurde: het bouwen, repareren en inrichten van schepen, bruggen en industriële constructies.

De NDSM-werf maakt deel uit van een groter industrieel verleden in Amsterdam-Noord. Daarom probeert de stichting het industrieel erfgoed van deze plek levend te houden, in een omgeving die ooit volledig werd gedomineerd door kranen, rookpluimen, en een indrukwekkende bedrijvigheid.

De oorlogsjaren

Toen de oorlog begon, lagen er schepen in aanbouw op de helling. Die schepen waren van ons, maar de Duitsers beschouwden ze als hun eigendom. Na de oorlog, hebben wij die schepen weer "ingepikt". Bij vernielingen door de Duitsers bleven deze schepen in aanbouw gespaard – vermoedelijk omdat ze die wilden hebben en afbouwen.

Die vernielingen werden deels door de 'Kriegsmarine' en deels door de Duitse landmacht uitgevoerd. Ze bliezen kranen op en vernielden machines waar ze niets aan hadden. Er bestond een gedetailleerd draaiboek waarin per kraan stond hoeveel kilo springstof er gebruikt moest worden: 140 kilo voor de V-kraan, 35 voor de Buddy-kraan, enz. Soms werden er zelfs mijnen aan kranen bevestigd. De bedoeling was om de komst van de geallieerden te vertragen. In totaal hebben ze er vier dagen over gedaan.

De ADM

De ADM was eerst een reparatiebedrijf en ging later pas schepen bouwen in een droogdok. Die lagen vlak langs de kant van de Middellaan — zo dichtbij dat mensen vanuit hun woningen in de schepen konden kijken. Het was geen succes; de schepen werden steeds groter en pasten niet meer. Daarom verhuisde men naar de Westhaven, aan de andere kant van het IJ, waar een nieuwe werf en een nieuw droogdok werden gebouwd.

Toen de NDSM in 1979 ophield te bestaan, nam ADM het reparatiedeel

over. ADM kreeg af en toe schepen binnen met zware schade. Daarom werd in 1984 een dochtermaatschappij opgericht: ADM Navy Services. Deze BV richtte zich op de bouw van nieuwe onderdelen van beschadigde schepen.

Een bijzonder project was de revisie van een oud Nederlands marineschip dat verkocht was aan Peru. Dat schip kwam in Nederland voor een grote 'lifetime update'. De opdracht verliep via de Nederlandse overheid, omdat het om een buitenlands marineschip ging. Het schip werd uiteindelijk gereedgemaakt en vertrok naar Peru — de rekening is echter nooit betaald.

Werken op de NDSM

Ruud begon zijn loopbaan op de werf in 1962. Op de NDSM was hij als scheepstimmerman verantwoordelijk voor het inrichten van het schip — de hutten, het stuurhuis, de kombuis en alles wat door de bemanning werd gebruikt. Het was precisiewerk met tropisch hardhout, waarvoor vakmanschap en discipline vereist waren.

De werf bood plek aan een breed scala aan beroepen: bankwerkers, draaiers, ketelmakers, koperslagers, en monteurs werkten er samen in de machinefabriek en op de hellingen. Alles werd ter plekke gemaakt — van scharnieren voor sluisdeuren tot motoronderdelen voor de petrochemie. Er heerste een levendige werkcultuur waarin opleiding en vakmanschap centraal stonden.

De sociale dienst

Ans begon in 1967 op de sociale afdeling van de NDSM. Die afdeling was er speciaal voor de persoonlijke omstandigheden van de werknemers. Er werkten ook gezinsverzorgsters. Als een vrouw uitviel in een jong gezin, dan kwam er hulp zodat de man kon blijven werken. Er waren spreekuren voor werknemers met allerlei problemen: psychisch, fysiek, relationeel of financieel. Zeker voor buitenlandse werknemers waren we ook een soort wegwijzer binnen het Nederlandse systeem.

Er was een ziekenkas, een medische dienst op de werf, en een arts en verpleegkundige op Werf West (de reparatie-afdeling). Ook was er een Fonds Bijzondere Noden, voor werknemers met onverwachte medische kosten, zoals brillen of tandzorg.

Na 4,5 jaar stapte Ans over naar de nieuwbouwafdeling, eerst als secretaresse, later als directiesecretaresse. Als er een schip te water gelaten werd, heerste er op de hele werf een gevoel van saamhorigheid. De ceremonie vond meestal pas plaats nadat de twee helften van een schip aan el-

Foto: Jaap van den Beukel

ANS BARNING (1950)

Als geboren Tuindorp Oostzaanse solliciteert Ans in 1967 – direct na het behalen van haar schooldiploma – bij de NDSM. Pas zestien jaar begint ze op het kantoor aan de Klaprozenweg. Haar vader werkt bij onderaannemer Wits, die bij de NDSM alle schepen schildert. Vier jaar werkt Ans op de sociale afdeling, die opkomt voor het wel en wee van de arbeiders. Later leert ze steno in Frans, Duits, Engels en vervangt ze soms de directiesecretaresse. Ook schrijft ze rapporten voor de beveiligings- en bewakingsdienst. In 1980 verlaat ze de NDSM met pijn in haar hart.

kaar waren gelast. De doop werd vaak verricht door iemand van koninklijke komaf of van de rederij.

Verder deed Ans ook interviews met jubilarissen ter voorbereiding van een lunch met de directie. Zo wisten zij waar ze het over konden hebben. Daarnaast werkte ze mee aan huisvesting voor werknemers in Landsmeer, Oostzaan en Purmerend, ze heeft avondstudies gevolgd, rapporten geschreven voor beveiliging, en zelfs ingevallen als directiesecretaresse op de achtste etage.

NDSM na 1980

In 1980 is Ans met pijn in het hart weggegaan. De fusies, mislukte beleidskeuzes en het uitblijven van succes, ondanks steun van de overheid, maakten dat ze voor haar toekomst moest kiezen. De NDSM werd uiteindelijk overgenomen, door ondermeer Verolme (Rotterdamse Droogdok Maatschappij), maar het mocht niet baten.

Veel gebouwen op het NDSM-terrein zijn nu Rijksmonumenten: de scheepsbouwloods, lasloods, smederij, timmerwinkel en de hellingen. De omgeving is totaal veranderd. Waar eerst een groot bedrijf stond, is het nu een plek met horeca, kunstenaars en creatieve bedrijven.

Toen Ans er 40 jaar later weer kwam, herkende ze het nauwelijks terug. Tegenwoordig wordt nagedacht over vergroening in plaats van verdere woningbouw aan deze kant van het terrein. Ook wordt er gewerkt aan plannen voor een eigen museum op de werf. De stichting is in gesprek met andere musea en het historisch archief van Tuindorp Oostzaan, ook in het kader van 750 jaar Amsterdam.

Wonen in Noord – Toen

Ruud groeide op in Tuindorp Oostzaan, een typische arbeiderswijk waar veel werfmedewerkers woonden. Het IJ vormde een symbolische grens tussen 'de stad' en 'de overkant'. In Noord verdiende men het geld met de handen; aan de overkant circuleerde het geld via de banken en de beurs.

In die tijd was de lucht vaak vervuild door rook uit de schoorstenen van fabrieken zoals Fokker en andere bedrijven rond de werf. De was ophangen op maandag kon een riskante zaak zijn — de witte lakens werden geregeld zwart van het roet.

Het leven in Noord draaide om arbeid, gezin en gemeenschap. Families werkten generaties lang op dezelfde werf; vakkennis werd van vader op zoon doorgegeven. Er was weinig luxe, maar veel saamhorigheid.

Wonen in Noord – Nu

De omgeving van de NDSM is inmiddels drastisch veranderd. Waar vroeger zware industrie het landschap bepaalde, zie je nu culturele broedplaatsen, horeca, festivals en creatieve werkplekken. De kranen staan er nog, maar hun functie is symbolisch geworden.

Toch blijft het verleden voelbaar. Initiatieven zoals Stichting NDSM Herleeft proberen de verhalen van vakmensen als Ruud levend te houden. In een stad waar ruimte steeds schaarser wordt en verleden snel overschreven raakt, is het bewaren van deze geschiedenis cruciaal. Niet alleen om te herinneren, maar ook om te begrijpen hoe Amsterdam-Noord is geworden tot wat het nu is.

Foto: Jaap van den Beukel

RICHARD VAN OMMEN (1969)

Richard groeit op in Noord en woont er tot zijn achttiende. Maar hij voelt zich er nog steeds thuis. Dat komt omdat meerdere familieleden er blijven wonen en werken. De opa van Richard, Jan Bruin, werkt zestien jaar bij de NDSM als classificeerder; een smeriger beroep bestaat er niet. Het tekent de man voor zijn leven. Dagelijks krijgt hij

een pak melk tegen de giftige stoffen, die hij bij het schoonspuiten van tanks binnenkrijgt. Maar dat helpt natuurlijk niets.

De ploeg van Jan Bruin wordt 'de gouden ploeg' genoemd: ze doen eerste klas werk. Met de komst van de 'goedkopere' gastarbeiders kon hij vertrekken.

Jan Bruin is 51 jaar oud geworden.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

Relatie met NDSM

Mijn familie had een diepe band met de NDSM. Mijn opa, Jan Bruin, werkte er al sinds 1963, en later is mijn vader er ook aan de slag gegaan. Voor hen beiden was het geen gewone baan – het was een ambacht, iets waar ze trots op waren. Mijn moeder vertelde ooit over de verhuizing naar Noord, hartje winter, met een bakfiets vol spullen over het bevroren IJ. De werf was toen nog volop in bedrijf, met goede voorzieningen en een sterke gemeenschap. De verhalen over de werf – van het sjouwen met staal tot het ontvangen van 'beschermende melk' tegen giftige dampen – hoorden bij ons. Zelfs de begrafenis van mijn opa werd begeleid door een bedrijfsbusje van de werf, zo verweven was het werk met ons leven. De band met de NDSM was intens, maar ook pijnlijk toen de werf failliet ging. Voor mijn opa voelde dat als het verliezen van zijn ziel.

Werken op de NDSM

Mijn vader en opa werkten allebei op de werf. Het was hard werken, vaak met gevaarlijke stoffen, zware machines en pittige omstandigheden. Ze kregen toeslagen voor gevaarlijk werk – niet zonder reden. Grote metalen onderdelen konden zomaar door de lucht vliegen, en explosiegevaar was aan de orde van de dag.

Mijn moeder werkte er ook een tijd en vertelde hoe het eraan toe ging op de werf. Ze vond dat de mannen op de werf onterecht werden neergezet als lui of vies. Terwijl ze zich juist uit de naad werkten. Maar het was er ook heel sociaal en warm. Er werd goed samengewerkt. De rollen tussen mannen en vrouwen waren klassiek verdeeld, maar er was onderling veel steun. Als iemand iets nodig had – een pannetje soep, hulp met een brommer – stond er altijd wel iemand klaar. Soms waren er zelfs handeltjes: Van vuurwerk tot verf – er was altijd wel 'iets te regelen'. Maar er was ook onbegrip en onrecht. Toen de werf in financiële problemen kwam, kwamen goedkopere krachten uit het buitenland. Dat leverde wrijving op. Niet omdat zij fout waren, maar omdat het systeem krom was.

Wonen in Noord – toen

Ik ben geboren in 1969 in het ziekenhuis van Amsterdam-Noord, waar nu een hotel staat aan het einde van de Van der Pekstraat. Mijn ouders waren jong – mijn moeder was zestien, mijn vader was schipper – en we woonden de eerste jaren op een olietanker. Toen dat niet meer ging, kraakten mijn ouders een woning in de stad. Daarna woonden we een tijd in de Pijp, maar in 1975 keerden we terug naar Noord, dicht bij opa en oma en de rest van de familie. Mijn moeder was de oudste van acht kinderen, en iedereen woonde in Noord. De wijk groeide snel – huizen werden uit de grond gestampt, bedoeld voor arbeiders, vaak met het karakter van noodvoorzieningen. Maar voor ons voelde het als thuiskomen. De huizen waren vol, de gezinnen groot, en de gemeenschap hecht. Het leven was eenvoudig, soms zwaar, maar er was veel saamhorigheid.

Wonen in Noord – nu

Noord is veranderd. Wat ooit een arbeiderswijk was met eigen slager, fietsenmaker, snackbar en speeltuin, is nu hip, met koffietentjes aan het water en huizen die voor velen onbetaalbaar zijn geworden. De gentrificatie heeft het karakter van de buurt veranderd. Waar vroeger gezinnen worstelden om rond te komen, betaal je nu tonnen voor een halve woning en eet je bitterballen voor 20 euro op een terras.

De charme van vroeger – de herkenbaarheid, de burens die je bij naam kende, het gevoel van 'wij' – lijkt deels verloren gegaan. Toch zie je langzaam weer nieuwe vormen van diversiteit terugkomen. Kinky kappers, creatieve broedplekken – het leeft weer een beetje, maar anders. Het is niet meer het Noord van de blikken verf en vuurpijlen onder de toonbank, maar het draagt nog steeds sporen van wie we waren. En misschien ook wie we nog zijn.

KUNSTWERK

JONGEN OP DE NDSM

*'Op de NDSM was 'Jongen' gewoon een beroep.
Na de basisschool ging je aan het werk, dat was heel normaal.
Je kon dan opklimmen tot 'jongen bij de smid'
of 'jongen bij het vuur'' vertelt de praatgrage Ruud van der Sluis,
oud scheepstimmerman op de NDSM.*

Filmmaker en fotograaf Hermen van de Waal duikt samen met Ruud in het industrieel verleden van de NDSM en haar mensen. Want Industrieel erfgoed bestaat alleen bij de gratie van de verhalen van de mensen die er hebben gewerkt. Verhalen over staal, stenen en stemmen. Verhalen die verteld moeten worden.

Hermen van de Waal is Fotograaf en filmmaker. Op broedplaats De Ceuveld heeft hij Studio Macula opgericht.

Kunst heeft de kracht om te helen, om een spiegel voor te houden en om een podium te bieden. Je kunt de geschiedenis weer tot leven kussen. Het heeft de kracht om de menselijkheid te vieren in al haar rauwheid, schoonheid en echtheid.

Daarom ben ik fotograaf en filmmaker geworden.

Van de goudmijnen in Chana tot vluchtelingenkampen in Libanon. Van de bejaarden uit de Van der Pekbuurt tot de verslaafden uit de Pauluskerk, overal vind je levenslessen over veerkracht, liefde en menselijkheid. Dat mag gevierd worden.

MONOLOOG

BRUGWACHTERSHUISJE BIJ DE WASKNIJPERBRUG

Foto's: Anna Rottier

Hier sta ik
wit met blauw
Of liever hang ik
in de kou
aan de Wasknijperbrug

Voel me ongewenst
en grauw
De groovy graffiti desondanks
Nooit komt er eens
iemand langs
aan deze Distelweg
bij mij

Vlugger dan vlug
Schiets de mens
Over de brug
aan mij voorbij

Verlang zo terug
naar mijn jeugdverhaal
Toen ik nog een functie had
boven het Buiskloterkanaal
Toen mijn muren van steen
en dit dak van staal
vele brugwachters
mij bevolkten
in weer en wind
onder deze wolken

Maar nu al jaren
moederziel alleen
Wie kan het verklaren?
Bezoek krijg ik er geen
Het duurt en het duurt
Voor er eens iemand
Door mijn wazige ramen
Naar binnen gluurde
Desnoods met hun rug

tegen mijn muur
of op de brug even vlug...

Zelfs een praatje maken
Dat zit er niet in
Mensen hebben geen tijd
Of maken geen zin.

Waartoe dien ik?
Heb ik nog nut?
Of vinden jullie mij
alleen maar ...
Een sta in de weg?
Een blok aan je been?
Als ik jouw buur was
Wat wenste je mij toe?
Verplaats je in mij
Of weet je niet hoe?
Hoe word ik weer blij?
Wat is de clue?

Grenzen verleggen
zou ik doen!
Mocht ik het zeggen
met wat fatsoen
Dan wenste ik jou
als bloemist of kruidenier
in dit huisje hier
Of zorg desnoods
op een andere manier
met jouw tactiek
voor wat vertier

Maak van mij een plek
voor de jeugd
Een zwemparadijs
met glijbaan, een klimrek
Of een paleis
met het aller allerbeste ijs!

Foto: Jaap van den Beukel

Of vuurwerk boven mijn dak
Zodat ik in die sterrenregen
op hoop van zegen
zoete broodjes bak

Al ben ik best verlegen,
tis me niet om het even.
Ik wil blijven leven!
Als plek voor jong en oud
dat lijkt me goud!
Dat is wat ik wil!
Nu is het me hier
veel en veel te stil!

Laat mij leven, Amsterdam!
Neem mij mee in jouw plan, zodat de buurt van mij
en ik van de buurt
nog eindeloos genieten kan,
in het noorden van Amsterdam!

Tekst & Regie: Anna Rottier
Stem: Hannah van Lunteren

KUNSTWERK

Hermen van de Waal over zijn kunstwerk/Brugwachtershuisje bij de Wasknijperbrug: 'Wat was, wat is, wat kan zijn.'

'Dit arme brugwachtershuisje. Kijk nou! Kapotte ramen, lelijke graffiti! Hup, dak eraf, glas eraf, bankje erin. En maak er een plek van voor iedereen.'

— John Carmichael, overbuurman.

Het eens zo trotse brugwachtershuisje bij de Wasknijperbrug aan de Distelweg heeft met het verstrijken van de jaren behoorlijk zijn glans verloren. Wat zou er met het brugwachtershuisje gebeuren als de buurt het voor het zeggen had? De Disteldorpers wisten wel raad met deze vraag.

Kunstenaars Hermen van de Waal en Mathieu van den Berk gingen ermee aan de slag en visualiseerden de wensen van de buurt.

EPILOOG

Amsterdam-Noord is altijd in beweging geweest: van industrieel hart tot snel veranderend stadsdeel, van hechte gemeenschappen tot nieuwe gezichten en verhalen. Met *Staal Stenen Stemmen* hebben we geprobeerd die ongehoorde stemmen – van bewoners, gebouwen en kunstenaars – vast te leggen en door te geven, als draden in het weefsel van Noord. Het verleden klinkt door in het heden en wij hopen dat de verhalen blijven voortleven en nieuwe verbindingen maken.

Zoals bij het brugwachtershuisje aan de Distelweg op de Wasknijperbrug over het Buiksloterkanaal. Het is bijzonder vormgegeven en siert de buurt. Maar het wordt niet gebruikt en staat leeg. *"Wat zou dit een prachtplek zijn voor het kleinste buurtverhalen museum in Amsterdam Noord!"* Met deze plek is ons Staal Stenen Stemmen-avontuur begonnen en hier willen we ook doorgaan. Om zo ons steentje bij te dragen aan de identiteit van het snel veranderende Amsterdam Noord.

De foto's die in Museum Amsterdam Noord hangen zijn gemaakt op basis van de buurtverhalen en het zijn verhalen voor de toekomst. De toekomst van de buurt inclusief het brugwachtershuisje zelf. Deze plek kan een prachtige verhalenplek zijn voor en door de buurt, waar Noord zichzelf kan blijven vertellen.

Foto: Stadsarchief Amsterdam

BRONNEN

GEMEENTE BADHUIS:

Museum Amsterdam Noord (met dank aan Wim Beerman)

Geïnterviewde oud-badhuisbezoekers: Hanneke Haneveld, Piet Meijer, Wim Zonneveld, Ria Zonnenveld.

KETJEN:

B.Blanken en A.Leemans, *Vrucht van Vitriool – 175 jaar zwavelzuurproductie in Amsterdam* (A'dam, 2013)

N.Wiltink e.a., *Buiksloterbreekbekkikker* (Amsterdam, 2014)

Historisch Centrum Amsterdam Noord (met dank aan Jeannet van der Stelt en Henk Wilkens)

Interviews met oud-medewerkers van Ketjen: Louwrens Abercrombie, Jannie Couwenberg

DRAKA

Stadsarchief Amsterdam

Historisch Centrum Amsterdam Noord (HCAN)

Geïnterviewde oud-medewerkers van Draka: Barbara de Boer, Ellen van Haeringen, Johan Ketelaars, Marrie Vinkenborg.

KROMHOUT:

Museum 't Kromhout (met speciale dank aan Gert Herrebrugh)

Geïnterviewde oud-medewerkers: Peter Vlek, Helene Moreu

'T PONTTHUYS:

Stadsarchief Amsterdam

Historisch Centrum Amsterdam Noord (met dank aan Jeannet van der Stelt en Henk Wilkens)

Museum Amsterdam Noord (met speciale dank aan Wim Beerman)

Geïnterviewde (oud-)medewerkers van GVB de pont: Paul van Dijk, Marten Wijbenga jr. (zoon van schipper Marten Wijbenga sr.)

Geïnterviewde horeca-ondernemers en voormalig eigenaren Bart Lubbers en Paul Bieshaar

GROOT LAB / SHELL

Jules Schweppe, Wim Stil (1989) 'Research aan het IJ, de geschiedenis van het 'Lab Amsterdam', Koninklijke/Shell-Laboratorium, Amsterdam.

Historisch Centrum Amsterdam Noord (met dank aan Jeannet van der Stelt en Henk Wilkens)

Geïnterviewde oud-medewerkers: Focco Bijlsma, Rob Hafkamp

NDSM / GROOTE LOODS

Stichting NDSM herleeft (Ans Barning en Ruud van der Sluis)

Historisch Centrum Amsterdam Noord (met dank aan Jeannet van der Stelt en Henk Wilkens)

Geïnterviewde oud-medewerkers NDSM: Rob Boersma, Ans Barning, Ruud van der Sluis

Geïnterviewde nazaten van oud-medewerker Jan Bruin: Ida Bruin, Richard van Ommen

BRUGWACHTERSHUISJE

BIJ DE WASKNIJPERBRUG

Verkeer & Openbare Ruimte Gemeente Amsterdam (Naoufal Bouazza, Ruud Draaijer, Kati Mol)

Interview met buurman John Carmichael

DANKWOORD

Staal, Stenen, Stemmen. Industrieel Erfgoed van Noord vertelt. Deze tentoonstelling, de kunstroute en het boek waren nooit van de grond gekomen zonder de mooie gesprekken met de Noorderlingen en oud-werknemers van de industrie in Amsterdam-Noord: Piet Meijer, Hanneke Haneveld, Wim Zonneveld, Ria Zonneveld en Riet Voogt (Gemeente Badhuis), Helene Moreu, Peter Vlek, (Kromhout), Ans Barning, Ruud van der Sluis, Rob Boersma, Richard van Ommen (NDSM), Louwrens Abercrombie, Jannie Couwenburg, (Ketjen), Jan van Broekhuijsen (Verschure werf), Focco Bijlsma, Rob Hafkamp (Shell), Paul van Dijk, Marten Wijbenga (Pont), Johan Ketelaars, Marrie Vinkenborg, Ellen van Haeringen (Draka), Pete Pauel en Adriaan Visser (Vogeldorp). Ook willen we de moeder van Richard van Ommen, Ida Bruin, bedanken voor haar brief over het zware werk op de werf en de foto van haar vader Jan Bruin, die er jarenlang werkte als classificeerder en slechts 51 jaar oud werd.

Verder gaat onze speciale dank uit naar de Reinwardt Academie en de twee studenten Eline van de Griendt en Marit Kruisdijk, Anna's assistenten curator, die een belangrijke bijdrage leverden aan het tot stand komen van de tentoonstelling. Onmisbaar was ook de geweldige inzet van de vrijwilligers van het museum: Piet, Tineke, Ellen, Barbara, Dies, Hank, Wim, Hans, John, Leo, Harry, Miep, Nico, Ger, Jan, Nellie, Peter, Jannie. Zij hielpen met het vinden van videomateriaal en met het opbouwen van de tentoonstelling. Het badhokje in elkaar zetten was geen sinecure! Samen met de vrijwilligers hebben we de mooie titel bedacht.

Grote dank ook aan de donateurs voor hun gulle bijdragen aan de crowdfunding. Dankzij hen ligt er nu een boek, met een speciale vermelding voor Fam. H.A. van Beuningen, Fam. A.B. Rottier, de heer C. Slager. Dank ook aan de horecaondernemers Paul Bieshaar en Bart Lubbers voor hun kennis m.b.t. 't Ponthuys. Veel dank nog aan de studenten van Hogeschool InHolland voor het verhalenbankje (Eva Wulandari), het kunstwerk 'Groene Veld' en de 'Kunstroutekaart'. En dank aan stichting Mama Louise & het Zanglab die een schitterend Badhuislied componeerden in samenwerking met een groep Noorderlingen. Het Stadsarchief van Amsterdam, het Historisch Centrum Amsterdam Noord (Jeannette van der Stelt, Henk Wilkens, Frits Prior) en stichting NDSM herleeft (Ans Barning, Ruud van der Sluis) willen we bedan-

ken voor de archiefbeelden, de tekstredactie en de geleende attributen uit de industrie van Noord. Verder veel dank aan OBA Noord (Niels de Groot), waar onze groepsbijeenkomsten plaatsvonden en die de kunstwerken mogelijk gaat tentoonstellen. Verder nog dank aan Feijo Meeter voor de tekstvertalingen in het Engels (voor de website) en aan Vita Sarphatie, Kilan Sarphatie en Ceder Rood niet te vergeten voor de geweldige video ten behoeve van de geslaagde crowdfunding bij Voordekunst. En last but not least heel veel dank aan het bestuur van Museum Amsterdam Noord, Coby van Berkum, Hans Modder en Jaap Lekkerkerker voor het in ons gestelde vertrouwen.

Tekeningen van Kilan Sarphatie gemaakt t.b.v. de crowdfunding

DE FOTOGRAAF

Jaap van den Beukel geboren te Almelo (1966) is opgeleid tot fotograaf aan de MTS voor Fotografie en Fotonica in Den Haag (1985-1989). Er volgde een stage bij *Het Parool*. Sindsdien werkt hij voor reclame- en ontwerpbureaus in binnen- en buitenland. Naast commerciële opdrachten ontwikkelt hij ook eigen projecten.

In Van den Beukels fotografie speelt de omgeving een belangrijke rol; die vormt een essentieel onderdeel van het verhaal van de geportretteerden. Tot zijn belangrijkste projecten horen *Om die liefde gaat het* (2019, KRO-NCRV) over liefde en Alzheimer in de laatste jaren van zijn ouders. En het foto- en filmproject *Mijn Noord* (2024, Human/NPO) over dromen, woningnood en eenzaamheid in Amsterdam-Noord. Door dit laatstgenoemde project werd Jaap betrokken bij de tentoonstelling *'Staal stenen stemmen. Industrieel Erfgoed van Noord vertelt'* (2025, M.A.N.). Hiervoor ging hij terug met oud-werknemers om hen te portretteren op hun vroegere industriële werkterrein aan de noordelijke IJ-oever van Amsterdam.

DE MAKERS

Anna Rottier (Rotterdam, 1970) is (toneel)schrijver, dichtster, vertaler, theatermaker, docent. Ze is Nederlandse & Zweedse en heeft Indische wortels. Na het gymnasium (1989) woonde ze in Parijs, waar ze de toneelopleiding *École Florent* deed. Daarna volgden de studies Geschiedenis en Nederlands, voordat ze naar de *Arnhemse Toneelschool* ging. In 2001 richtte ze het theatercollectief Polly Maggoo op, waarmee ze op *Terschellings Oerol* in 2003 succes boekten met Heijermans' toneelklassieker *Op Hoop van Zegen* als muziektheatervoorstelling. In 2007 ging ze naar Senegal met de Theatre Embassy voor de regie van hetzelfde toneelstuk met lokale artiesten om daar de erbarmelijke omstandigheden van de visserij aan de kaak te stellen.

Als kunstenaar is Ana nieuwsgierig en onderzoekend. Met haar werk wil ze de dialoog aangaan, spiegelen, grenzen verleggen. Ze duikt in de geschiedenis en zoekt daarin de actualiteit. Eerder schreef ze toneelstukken over vrouwen uit de 20e eeuw die voor Europa van betekenis zijn geweest, zoals Frida Kahlo en Ulrike Meinhof.

'*Staal Stenen Stemmen. Industrieel Erfgoed van Noord vertelt*' in Museum Amsterdam Noord is de eerste tentoonstelling waarvan Anna initiatiefnemer en curator is. Ook hierin komen geschiedenis en kunst samen. Ook schreef ze voor de kunstroute *de audioportretten* 'Als muren konden spreken': monologen verteld door de ogen van het industrieel erfgoed van Amsterdam.

Verder vertaalt ze literatuur uit en in het Zweeds en is ze werkzaam als NT2-docent aan de Vrije Universiteit (VU) en als docent toneel aan de Schrijversvakschool Amsterdam.

BIOGRAFIE VAN ESTHER EN FRANS, SAMEN EPIEK

Esther Sarphatie is promovenda en buurtetnograaf in Amsterdam Noord. **Frans Beijer** is narratief vormgever en pedagogisch conciërge. Samen zijn ze initiators van **Epiek**, de kleine verhalenmakerij.

Epiek, de kleine verhalenmakerij is een gastvrij podium waar ongehoorde buurtbewoners van Amsterdam-Noord gehoord worden en stem krijgen om inclusie te vergroten. Zo dragen Esther en Frans hun steentje bij aan een fijne, diverse en inclusieve gemeenschap. Zij geloven dat in deze tijd van individualisme, polarisatie op de loer ligt. Daarom willen zij stem geven aan het stille midden in Amsterdam-Noord.

Esther (geboren 1972 – en getogen in Zaanstad) studeerde aan de Hotel Management School in Maastricht en vervolgens Culturele Antropologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zij werkte ruim twintig jaar voor diverse overheden, van Ministerie tot stadsdeel en Waddeneiland, als projectleider en procesbegeleider in het sociaal domein. In december 2024 is zij gestart met haar promotieonderzoek. Het onderwerp van haar professioneel doctoraatsonderzoek is "De toegevoegde waarde van gastvrijheid in de toegang van het publiek sociaal domein van gemeenten." Na haar twee studies en jaren ervaring in het publiek sociaal domein van gemeenten, is het tijd om alle kennis en ervaring samen te voegen in één praktijkonderzoek. Daarmee wil zij een positieve en gastvrije beweging creëren voor inwoners in kwetsbare situaties, die verstrikt raken in de bureaucratie van de lokale overheid. Voor *Staal Stenen Stemmen* was Esther projectleider en buurtetnograaf. Ook leidde ze de gesprekken tussen de kunstenaars en de oud-medewerkers van de industrie in Amsterdam-Noord.

Hoewel Frans in Sloterveer is geboren (1964), is hij als tweeëneenhalfjarige in Noord-Nieuwendam komen wonen en Noorderling geworden. Frans is naast vormgever en conciërge, ook de Zondagsfilosoof; Friedrich Bauhoff, schrijver en muzikant. Ook bemoeide hij zich met alles waar hij toegevoegde waarde zag binnen het project. Als vormgever is hij werkzaam geweest voor veel reclamebureaus waaronder Ubachs Wisbrun, Only, Made in May en Being There. Ook maakte hij illustraties voor Gemeente Schiermonnikoog, Gemeente Doesburg, Gemeente Ameland en Haute Equipe. Voor *Staal, Stenen, Stemmen* was hij verantwoordelijk voor het grafisch ontwerp.

COLOFON

Staal Stenen Stemmen. Industrieel Erfgoed van Noord vertelt

Initiatief van Anna Rottier & Esther Sarphatie i.s.m. Museum Amsterdam Noord

Credits

Curator & zakelijke leiding – Anna Rottier

Projectleiding & buurtetnograaf – Esther Sarphatie

Teksten geschreven door Anna Rottier (monologen en biografieën) en
Esther Sarphatie (interviews)

Portretfotografie – Jaap van den Beukel

Audioportretten (tekst & regie) – Anna Rottier

Kunstenaars – Hermen van de Waal, Jennifer Drabbe, Sarah Jonker,
Jeditah van der Meulen, Marializa, Nienke Bronk, Hedwig van der Zwaal,
Marco alias Colors to the people

Stemmen industrieel erfgoed – Elsje de Wijn, Brent de Vries, Anna Rottier,
Fleur Renes, Hannah van Lunteren, Matthijs Bourdrez, Frans Beijer, Evrim Akyigit

Ontwerp en verzorging boek – Pieter Kers, Studio Kers

Grafisch ontwerp – Frans Beijer

PR & Communicatie – Hedwig van der Zwaal

Webdesign – Jeroen Beekmans & Popucity

Tekeningen (Brugwachtershuisje en Ponthuys) – Kilan Sarphatie

Edit & Techniek – Esa Verboom

Tekst- en beeldadviezen: Historisch Centrum Amsterdam Noord (Frits Prior,
Jeannet van der Stelt, Henk Wilkens) en Stichting NDSM herleeft (Ruud van der Sluis
en Ans Barning)

Tekstredactie – Anna Rottier, Esther Sarphatie

Beeldredactie – Frans Beijer, Pieter Kers (m.m.v. Eline vd Griendt en Anna Rottier)

Eindredactie – Arnoud Boerwinkel

ISBN: 978 94 91835 60 5

NUR: 640 / 644

Uitgave: Studio Kers (www.studiokers.nl)

Partners/fondsen/sponsors:

Fonds voor Cultuurparticipatie | Gemeente Amsterdam | Voordekunst.nl |
Amsterdams Fonds voor de Kunst | Letterenfonds | Amsterdamsche Fonds |
Cultuurfonds | Leve het Geven | Ketjen | Shell | InHolland en CoeCi |
Museum Amsterdam Noord | Epiek | Pllek & Next | De Verbroederij |
Polly Goudvisch | Roetz Bikes

